

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बद्धस्स

आष्टावृष्टि भूमि

नेपालको प्रथम बौद्ध मासिक

बुद्ध जयन्ती २५३९ विशेषांक

While you are in Nepal contact us for a trouble free vacation in the land of the Himalayas. We are fully equipped for city sight-seeing, excursions outside Kathmandu, Mountain Flights and trip to Pokhara.

For more information contact:

HTT

Himalayan Travel & Tours (P) Ltd.

P.O. Box 324, Kathmandu, Nepal

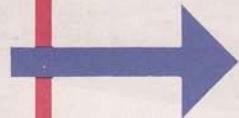
Tel: 226011, 223045, Cable "HIMATRAVEL", Telex: 2273 HTT NP Fax: 977-1-224001 HTT NP

तेजस्वी नानी

उचित शिक्षा

आधुनिक तरीका

अनुभवी शिक्षक

यशस्वी प्राथमिक आवासीय विद्यालय

नरसरी देखि कक्षा ५ सम्म भर्नाको लागि सम्पर्क राख्नुहोला।

यशस्वी प्राथमिक आवासीय विद्यालय

सीतापाइला, काठमाडौं। पो.ब.न. २३३१ फोन (स्कूल) २-७२६९८, (घर) २७०८०३

श्रावणद्वारा

वर्ष-२३, अङ्क-१, बु ० स० २५३९, बैशाखपूर्णिमा

अचिरं बतयं कायो पठवि अधिसेसस्ति ।
छुद्धो अरोत विड्जाणो निरत्थं व कलिङ्गं ॥

★ ★ ★

यो शरीर छिटे चैता हीन भई मूढो भूमिमा
उत्तानो परे फै ढलनेछ । कुनै कोम आउनेछैन ।

★ ★ ★

(शावस्तीमा रहेका एक जना भिक्षुको आङ्गमा लुतो खतिरा आई त्यसबाट रगत र पीप बगी उसको चीवर जम्मे शरीरसा टाँसियो । उनी चलहन गर्न नसकी घलमूत्रम् शरीर लतपतियो । भगवान् बुद्ध कशणाचित्तसे त्यहाँ धुम्न जाँदा उनको घाउ सफा गरी, चीवर धोई सेवागर्नुभयो । त्यसबेला भगवान् ले उनलाई शरीर मूढो झं भूमिमा लड्ने कुरा उल्लेख खरी यो काथा भन्नुभएको हो ।)

प्रधानसंपादक— भिक्षु कुमार काश्यप । **संपादक**— युवर्ण शाक्य, बटुकृष्ण शर्मा, अष्टमुनि गुभाजु व्यवस्थापक—भिक्षु अनिरुद्ध । **सहव्यवस्थापक**—तीर्थनारायण मानन्धर । **व्यवस्थापन**—**शाहार्लामिंग**— विरतन मानन्धर, मदनरत्न तुलाधर, सुरेश महजंत । **प्रधानकार्यालय**—आनन्दकुटीविहार, स्वयम्भू, काठमाडौं, पो० ब० न० ३००७, फान— २७१४२०, नगरकार्यालय— धर्मचक्रविहार, बागबजार, (समय— साँझ ५ बजेदेखि ७ बजेसम्म ।)

मुद्रक— ३० प्रिन्टिङ प्रेस, ३० बहाल, काठमाडौं ।

सम्पादकीय

ज्ञानमाला महासंघ

ज्ञानमाला भजनको प्रचलन नेपालमा छैद्व
छ दशकअधिदेखि शुरू भएको हो । आज त्यस
ज्ञानमाला भजनबलले राष्ट्रिय सम्मेलन समेत
गरिसकिएको छ । राष्ट्रिय सम्मेलनले छरिरहेका
ज्ञानमालानजनसपूद्धरूपलाई एकताबद्ध गरी
ज्ञानमालाभजनको मूल उद्देश्य पूरा गर्न महासंघ
बढा गर्नुपर्ने प्रस्ताव पारित गरियो । गोष्ठीका
पारित प्रस्तावहरू नेपालमा क्रियान्वयन हुने प्रथा
ज्यादै कम देखिएको भएनापनि ज्ञानमालाले मूल
कुरालाई ने अंगालेर महासंघको स्वापना गर्न
सबै संघहरूहो गोष्ठी- सल्लाह गरी तदर्थ समिति
गठन गरो क्रियान्वयनको उदाहरण प्रस्तुत गरेको
छ ।

ज्ञानमालाको उद्देश्य बोद्धजागरण र
सामाजिक जनवेताना जगाउने ने मुख्य हो ।
महासंघको जिम्मेदारी पनि यहो उद्देश्यलाई पूर्ति
गर्ने भएको छ । ज्ञानमालाले बोद्धजागरणस्वरूप
समाजमा मैत्री, करुणा मुदिद्वा र उपेक्षाको
ज्ञानका प्रसारण गरी प्राणीमात्रका दुःखका
कारणलाई अवबोध द्दने भजन गाई व्यवहारमा
समेत त्यसलाई प्रयोगमा ल्याउने निरन्तर प्रयास
गरिरहेको मा अब महासंघले त्यसलाई सुदृढीकर-
णतिर विशेष काशिश गर्नुपर्ने महसून गर्ने जिम्मा

बोकेको हुनेछ ।

भजन भक्तिमार्गको उपज भएपनि ज्ञान-
माला सामाजिक चेतनामा नै बढी लागेर आएको
यसको इतिहास छ । जातीय भेदभावको विरुद्ध,
हिंसाको विरुद्ध, व्यभिचारको विरुद्ध र नारीजाग-
रणमा यसले खेलेको भूमिका आंशिकरूपमा फली-
भूतहुँदै यसले लक्ष्यतिर उन्मुख हुँदै आएको अवि-
स्मष्टीय कुरालाई नकार्न सकिदैन । आजको स्वडा
हुने महासंघले अन्धविश्वासस्वरूपका परंपरावादी
विचारधाराको उन्मूलन गरी नवसमाजको स्वा-
पना गर्ने बाटोलाई सोधा र सफा गर्ने क्रियाशील
कार्य गर्ने गरी ज्ञानमालालाई आधारमानी गर्नुपर्ने
कुरालाई स्पष्टतः हृदयंगम गर्ने वास्तविक मौलिक
कुरालाई अपनाउँदै जानुपर्दछ । उद्देश्य राम्रो
भएपनि व्यक्तिवादी जिदीपनका विचारधारा
बोक्ने सदस्यहरू त्यस महासंघमा सक्रिय भएमा
लही बाटोमा बाधा पुग्न जानेछ । यसतर्फ पनि
महासंघले विचार चुन्याउनु राम्रो हुनेछ । प्रत्येक
सदस्यमा उद्देश्यअनुरूपको आचरण हुनु महासंघको
विकासको पूर्वाधार हुनेछ । महासंघको सफल
गठन र उन्नतिको आनन्दभूमि हार्दिक कामना
गर्दछ ।

★ ★ ★ ★

बुद्धको अनात्मवाद-एक दृष्टिकोण

-भिक्षु अश्वघोष

आत्मवाद र अनात्मवादां गम्भीर र विवादास्पद विषय हो । म यस विषयको बादविवादमा अलिङ्गरहने पक्षमा छैन तर यो एउटा अध्ययनको विषयचाहिँ पक्के हो ।

बुद्धको अनात्मवादबारे मैले जानेबुझेअनुसारको धारणामात्र पोहन चाहेको छु । ठीक छ वा छैन आ-आपनो दृष्टिमा भर पछि ।

भगवान् बुद्धले कसैलाई दुःखबाट मुक्त गरिदिने जिम्मा लिनुहुन्थयो । उहाँ भन्नुहुन्थ्यो— “मैले तिमी-हरूलाई दुःखबाट मुक्त हुने बाटोमात्र देखाउन सक्छु अर्थात् निर्वाण प्राप्त गर्ने तरिकामात्र बताउन सक्छु । मैले देखाएको बाटोमा तिमीहरू हिँड्न सक्यो भने र मैले देखाएको तरिका अपनायो भनेमात्र तिमीहरूले दुःखमुक्त निर्वाण अवस्था प्राप्त गर्नेछौ । म कसैको हात समातेर त्यहाँसम्म लान सकिदै । ‘शुद्ध अशुद्ध पच्चत नाड्यमञ्च विसोधये’ कसैले कसैलाई पनि शुद्ध गर्न सक्दैन । शुद्ध र अशुद्ध हुने आ-आपनो हातमा नै छ ।” एकचोटि भिक्षुहरूमा अहङ्कारको भावना बढ़दै गएको देखेर बुद्धले भन्नुभयो— “हे भिक्षुहरू ! तिमीहरू अहङ्कार एउटा नाश गर्न सकेको खण्डमा म तिमीहरूलाई दुःखबाट मुक्त गरी निर्वाणमा पुन्याउने जिम्मा लिन सक्छु ।”

त्यसैले मैले बुझेअनुसार अहङ्कारलाई दमन गर्नु र नाश गर्नु नै अनात्मवाद हो । आज संसारमा जति पनि अशान्ति मचिचरहेहा छन्, शोषणनीति चलिरहेहा छन्, सबैको कारण धेरैजसो मानिसहरूमा अहङ्कारभावना विद्यमान रहेकोले गर्दा नै हो । गौतम बुद्ध भन्नुहुन्थ— “धनमद, यौवनमद, रूपमद, दलसम्पन्न हुनु, विद्वान् हुनु, अरूपे गर्न नसक्ने दुर्लभ कार्यहरू गर्न सक्नु, बत्ता बस सक्नु, पुरुषार्थ देखाउन सक्नु आदि यी सबै अहङ्कार बदनुको मुख्य कारणहरू हुन् अर्थात् जड हुन् ।” नेतृत्वको लागि झगडा हुने, खेलकूदमा विजयी बन्ने आदि जस्ता सबै अधिकांश आत्मवादी हुन् । यिनीहरूबाट नै ज्ञ-झगडा शुरू हुने गर्दछ ।

यही अहङ्कारभावनाको सिलसिलाबद्ध भई यहाँ बुद्धकालीन एउटा घटना प्रस्तुत गर्न चाहन्छु । एक समय बुद्धसमक्ष भद्रिय शाक्यराजा, अनुरुद्ध, आनन्द, भगु, किञ्चिल तथा देवदत्त आदि ६ जवान शाक्यराजकुमार-हरू भिक्षु बन्नको लागि आइपुगे । उनीहरूको साथमा उपालि नाम गरेको एक जना हजार सेवक पनि थियो । सबैले आ-आपना गहना फुकाली उपालि सेवकलाई जिम्मा लगाई उसलाई घर फर्क्न आदेश दिए । गहनाको पोको बोकी जाँदै गरेको उपालिलाई एक अज्ञात भयले सतायो— “बाटोमा आफू एकलैलाई डाँकाहरूले मारेर

गहनाको पोका लुटेर लाने हो कि, केरि बी शाक्ष राजकुमारहरू किन त्यागी बल पुरेका होलान् । इसमा केहो रहस्य लुकेको हुनुपर्छ । मलाई चाहिँदेन यो गहनाको पोको ।” यति विचार गरी उत्तरे जङ्गलम् एउटा रुखमा त्यस गहनाको पोको जुध्याएर त्यसमा “जल्ले लिए पनि हुन्छ” भनेर लेखी त्यसे छाडेर ऊ बुद्धसमझ आइपुग्यो । उसलाई देखी शाक्यहरूले अचम्म मानी सोधे—“किन फक्तेर आएको? उत्तर थियो—“म पनि भिक्षु बच्चे ।” यो सुनी शाक्यराजकुमारहरूले भने—“जो भगवन्! कृपा गरी हामी सबैलाई भिक्षु बनाइदिनुल् ।”

गौतम बुद्धले सोधनुभयो—“लौ त, पहिले को भिक्षु बच्चे? शाक्यहरूले भने—हामी शाक्यहरू अभिमानी र अहङ्कारी छौं । त्यसले यो हजाम उपालिलाई पहिला भिक्षु बनाइदिनुभए राज्ञो हुनेछ । बुद्धले भनुभयो—“त्यसो जए तिमीहरू सबैले उसलाई टाउको जुकाई बन्दना (अभिवादन) गर्नुपर्ला नि ।” उनीहरूले पनि दृढताका साव भने—“हामी गर्छौं, यसमा हामीलाई कुने आपत्ति छैन ।”

बो सुनी गौतम बुद्धले पहिले हजाम उपालिलाई, अनि थिँ अरु शाक्य राजकुमारहरूलाई पालसित भिक्षु बनाइदिनुभयो । अनि बुद्धले भनुभयो—“अब, उपालि तिमीहरूबन्दा जेठो भइसक्यो । त्यसकारण उसलाई सबैले ढोग र नमस्कार गर । ६ बाबानले न बन्दना गर्न कोसिस गरे तर कसेको पनि टाउको तलतिर जुकेन । उनीहरूले विचार गरे—“उपालि त हाज्ञो सेबक हो । कसरी उसको दण्डि टाउको जुकाउने होला ।” टाउको त जुक्यै जुकेन । अनि बुद्धले सोधनुभयो—“के भयो?”

उत्तर विद्यो—“जो भगवन्, टाउको जुकाउने गाहुहो

भयो ।” बुद्धले भनुभयो—“होइन टाउको जुकाई हात जोडी तिमीहरू सबैले अभिवादन गर्नुपर्छ । अनिमाव तिमीहरूको अभिमान दमन हुनेछ ।” यो कुरा सुनो शाक्यकुमारहरू सबैले जबर्जस्ती आ-आपनो टाउको जुकाई उपालिलाई नमस्कार गरेर आपनो अहङ्कारलाई दमन गरिछाडे ।

त्यसपछि त्यस उपालि भिक्षुमा थाहै नपाउने गरी विस्तारे अभिमान चढन थाल्यो । उत्तरे विचार गरेका म सेवक थिएँ पहिले, अब त म मालिक बने । मालिकहरूचाहिँ सेवक बने । यसरी ऊ घमण्डले फुलेर सालिकजस्तै ठाडो गरेर बस्त थाल्यो । भनिन्छ, फल नफलेको फुलो रुख ठाडो हुन्छ । तर फल फलेको रुख गह्रौं भएर जुक्छ रे । त्यस्तै भयो त्यो उपालि भिक्षु पनि तर विस्तारे उसलाई आफूभित्र आएको परिवर्तित स्वभावबारे होश आयो र आफूले आफेलाई आति दिन थाल्यो—“ए भिक्षु तिमी अभिमान चढाए तल जल्ला ! अहंकारी बन्दू ! गुणले मात्र मान्छे ठूलो बन्दू । तिमीले आक्तो मनको अहंकारलाई जरंदेखि उखलेर ब्याँक, होइन भने तिमी बतन हुनेछ । मेहनत गरी मन शुद्ध पाने कोसिस गरी मनको बैलालाई तुरुन्त पछाल ।” यति विचार नरितकेपछि उसले आपनो अहंकार हटाउनको लागि खूब भेहनत गर्नमा तल्लोन भयो । विपस्तना ध्यानमा लागेर अन्तमा उत्तरे आपनो कमजोरी र अहंकारलाई छालन तकल भयो । अर्थात् अन्तमुखी भएर मनको बैलालाई पछाल तकल भयो । ऊ सांचिक आध्यात्मिक गुणले उनि जेठो भयो । अन्य अनुजासित भिक्षुहरूमध्ये अग्रपंस्तिका बुझो । यसरी उपालि शुद्ध अनात्मबद्धी भए तर उपालिलैर्गे भिक्षु बन्ने देबदत्तको भने अभिमान अद्वे भयो । उत्तरे बुद्ध-

साईं प्राप्त भएको मान सत्कार देखी सहन नसकी ईड्याचिबना जगाए । बुद्धलाई मारेर आफू बढ बन्ने कुछाकांक्षा राखे । फलस्वरूप अहंकारी, आत्मबादी बनेर ऊ एक दिन पतन नै भयो । यो घटनाले स्पष्ट हुन्छ- अहंकार नै आत्मा हो । अहंकारलाई नाश मर्न सकेमान अनात्मवादी बन्न सकिन्छ ।

केहि अर्को एउटा उदाहरण प्रस्तुत गर्न चाहन्छ । बी ए. पास भएको एक जना व्यक्ति काम नपाएर बम्बई पुगेछ । कामको छोजीमा जाँदा-जाँदा ऊ एकजना साहूकाहाँ पुगेछ र साहूले सोधे- “तिमीले के काम गर्न सक्छौं ?” उसले आफू बी. ए. पाल भएको कुरा प्रकाशमा नल्याई जे काम पनि गर्न सक्छु भन्ने उत्तर दिएकोले साहूले उसलाई अनपढ सम्झी भाँडा भाँडने, र तका सुन्घर गर्ने काम दिए । त्यस्तै काम भएपनि उसले चुब रात्रोलैग नेहनत गरेर आफ्नो कर्तव्य पालन गर्दै रहे । एक दिन उसले कुचो लाडेवै गर्दा एउटा चिठी फेला पान्थ्यो । उसले उत्सुक भई त्यस चिठी पढ्दै यरेको साहूजीले देखेर सोधे- “ए ! तिमीलाई जेपढ गर्न चनि आउँछ ?” उसले भन्यो- “अलि अलि आउँछ ।” त्यसो भए लेक त भनी अक्षर लेखाउदा उसले रात्रिरी लेखेको देखेर साहूजीले भने- “अरे । तिभो अक्षर त चुब रात्रो रहेछ नि । त्यसो भए लेरो साजान जिकाउनको लागि तिमीले एउटा चिठी लेखिदिनु-पन्छो” भनी लामानहरूको लिस्ट पनि दियो । उसले त शिष्ट र रात्रो भाषामा चिठी लेखिदियो । त्यो चिठी सम्बन्धित ठाउंमा पुगेपछि त्यहाँ रात्रा लामानहरू मनरबे आइपुगेको देखेर साहूजी दम घरी पुरानो बुन्धी- अङ्ग बदमा लारेर कुचिक्कारलाई बदोम्पति घरी बुन्धी पदमा राखी काम गराए ।

त्यसपछि नाटक शुरू हुन थाल्यो । पुरानो मुन्सीलाई ईड्या हुन जाल्यो । कहाँको एउटा मान्छे आएर भेरो आली नै छोसेर लियो । पर्व न उसलाई नबिगारी कहाँ छोड्छु र भनो नयाँ मान्छेका गल्तीहरू खोज्ने र निहुँ खोज्ने कार्य शुरू गर्न थाल्यो । उसले नयाँ मुन्सी- लाई नराओ नियतले पछाउँदै हिँड्न थाल्यो । यसरी यहाँ आत्मबाद शुरू हुन थाल्यो ।

यता नयाँ मान्छेको पनि आपनो पदोन्नति हुनासाथ उसमा पनि विस्तारै अधिमान चड्न थाल्यो तर ऊ सभ्य भएकोले समयमै उसलाई होश आयो । उसले आफूले आफैलाई आर्ति दिन शुरू गरे- ! “ए ! लाबधान ! तिमी कस्तो अबस्थामा यहाँ आइपुगेको, लिस्टो ? घम्भेले तल छस्ता ।” यसरी आफूलाई होशबा राङ्गनको लागि उसले आपनो पुरानो लुगा र जुल्ता एउटा बाकसमा राखेको रहेछ । कार्यालय जानु- जन्मा अगाडि दिनका दिन उसले त्यो पुरानो लुबो लुगा र जुल्तालाई नमस्कार गरेर पहिलेको अबस्था स्मरण गर्दै अहंकारलाई इमन गरेर मान अकिल बाने गर्न थाल्यो ।

पुरानो मुन्सीले त्यस मानिसको बेबाचर्जा गरी हिँड्दा-हिँड्दै उसको ढोका नजिक गएर कान चापिरहेको रहेछ । दंबसंयोग नयाँ मुन्सीले भिन्न बाकत खोलेको र जन्म गरेको आबाज उसले (पुरानो मुन्सीले) सुन्थो । अनि पुरानो मुन्सीले गलत अनुमान लगाए-“नयाँ बुन्धीले पंसा हिनामिना गरेर पसा गनिरहेको होला ।” बर्जलाई प्रमाण भानी उसले लाहूजोकहाँ गएर चुइली गन्थो-“लाहूजोले भान्छे चिन्नु जानु छैन एकैचोटि पंसा जिक्का लगाउनुभयो ।” नयाँ मुन्सी त इमान्दार छैन जस्तो लाई है । उसले पंसा हिनामिना भरेको बस्तो

देखिन्छ ।” साहूजीले सोधे— “तिसाले यो कुरो कसरी थाहा पायो ?” उसले भन्यो— “नपत्याए ऊ कार्यालय ज्ञानश्रवि साहूजी, उसको कोठातिर एकपटक जानुस् न उसले कोठा बन्द गरी मज्जाले पैसा गनिराखेको हुन्छ ।” पैसाको कुरा सुन्नेवित्तिकं साहूको मनमा चिसो पस्थो । शंका लायो । साहूजीले तथ्य कुरो पत्तालगाउनुपन्थो भनी नयाँ मुन्सीकहाँ निरीक्षणको लागि जाँदा मुन्सीको कोठाको ढोका बन्द रहेको देख्यो । यो देखी साहूजीले भने— “ए ! ढोका खोल त !” साहूजीको आबाज सुन्नेवित्तिकं भिन्न हत्तरपत्तर बाकस द्वंद गरेको र हतारिंदे नयाँ मुन्सीले ढोका खोलेको देखेवित्तिकं साहूजीले शंका गरेर सोधिहाले— “तिमी के गरिरहेको ?” केही होइन भन्ने जबाफ सुनी साहूजीलाई त झन् शंका लागेर आयो र भन्यो— “तिमी बाकस खोल त ?” बाकस खोलेर हेर्दा त त्यहाँ पुराना लुगा र जुत्ता एक जोडाबाहेक श्रूङ केही देखेन । त्यसले साहूजीले सोध्यो— “तिमी दिनका दिन ढोका बन्द गरेर के गरिरहन्छौ यहाँ ?” उसले जबाफ दियो— “साहूजी म यही मैलो र झुक्रो जुत्ता लगाएर यहाँ आएको एक नोकर हूँ । मलाई तपाईंले कुचिकार पदबाट मुन्सी पद दिई पदोन्नति गर्नुभयो । त्यसले ममा अभिमान र अहंकार चढ्यो । अनि यही लुगालाई नमस्कार गरेर मैले आपनो अहंकारलाई दमन गरेर सधै कार्यालय जाने गर्दैछु ।”

उसको यो कुरा सुनी साहूजी जिल्ल परे । अनि उसले भूतपूर्व मुन्सीलाई बोलाएर यसरी गाली गन्यो— “तिमी त दुष्ट र ईर्ष्यालु मान्छे पो रहेछौ । मन त निकं कालो रहेछ ति तिम्रो । धत् देइमान !” यहाँ बुझनुपर्ने कुरा के छ भने नयाँ कारिन्दाले आफूमा अहंकार चढेको थाहापाउने वित्तिकं कसरी दमन गन्यो । यसलाई अनात्मवाद भन्न सकिन्छ तर पुरानो कारिन्दा

आत्मवादी बनेकोले उसले आफूलाई मात्र होइन आपना वरिपरि नै अशान्ति मच्चाइदियो ।

सबैलाई थाहा छ, स्वामी विवेकानन्द साधु महात्मा हुनुहुन्छ भन्ने कुरा । उहाँ हिन्दूसाधु भएर पनि अनात्मवादी हुनुहुन्छ भनी म ठान्दछु । त्यसबारे एउटा घटना प्रस्तुत गर्न चाहन्छु । एक दिन उहाँ गंगाजीमा धुम्न निस्कनुभएछ । त्यहाँ थुप्रे साधुहरू बस्ने गर्थे । स्वामी विवेकानन्दले एकजना साधुकहाँ गएर सोधनुभयो— “कहिलेदेखि यहाँ रहनुभएको ? ४० वर्ष भयो । अहिले के गर्दै हुनुहुन्छ र किन साधु बन्नुभएको ? म ४० हजारको सम्पत्ति त्यागेर साधु बनेको छु र अहिले ज्ञान प्रवार गर्दैछु ।

स्वामी विवेकानन्दले भन्नुभयो— “साधु बन्नुभएको ४० वर्ष भइसक्यो, अहिलेसम्म आफूले त्याग गरेर आएको ४० हजार सम्पत्तिलाई बोकिराख्नुभएको रहेछ । तपाईंको मनबाट अहिलेसम्म त्यो पर्याकिसकेको धनको माया छुटेको रहेन्छ । कसरी साधु बन्नुभयो ? अहंकारलाई नाश गर्नको लागि नै हो साधु बन्नुपर्ने । ४० हजार सम्पत्ति त्यागेर आए भन्ने अहंकार कहाँबाट पलायो ? तपाईं त शुद्ध साधु होइन रहेछ । यो कुरा सुनी त्यो साधु : बातल परेछ । दसरी आत्मवादी र अहंकारमा घनिष्ठसम्बन्ध छ ।

म पनि अनात्मवादी बन्न मन पराउँछु तर मैले अहिलेसम्म मबाट अहंकार हटाउन सकिराखेको छैन । प्रवचन दिँदा भन्ने गर्नु— म गाउँ-गाउँमा गएर धर्म प्रचार गर्दैछु । यति पैसा बौद्धजागरणशिविरलाई खर्च गर । यति हजारको पुस्तक छापे । दुइ दुइवटा पत्रिकामा प्रधान सम्पादक बनेको छु आदि भावनाहरू मनमा आई समय-समयमा अहंकारोपना आउने गर्न ।

“हितेहाही” आफूले प्रवचन गरेको बारे आपनो नाम अत्मबादमा छायेन भने पनि रीस उठ्ने गर्दै। आफूले धन्दा दिवा केही गरी आपनो नाम छापिएन भने पनि मन छिन्न हुने गर्दै। दृष्टि पत्रिकामा छापिएको आपनो लेखनाई आफूले लेखेको भएपनि तीन-चार पटक पढ्ने चाहूँ। यही आत्मबादी हो। आत्मबादले गर्दा प्रभुत्वबद्द उत्तर द्वारा हुने गर्दै।

अमेरिकाले आफनो पंसाको बलले संयुक्त राष्ट्रसंघको सुरक्षापरिषद् र विश्ववैदिक आदि सबै आपनो छवछाँयामा राखेको पनि यही अहंकार र आत्मबादले गर्दा हो। विश्व वैकले नेपालमा कम्युनिष्ट सरकारको नाम फेर्नुपन्यो भन्ने जुन दबाव दियो, यसलाई पनि आत्मबाद र धनको अहंकार भन्न सकिन्छ। कहाँको मानवतावाद हो यो ? र कस्तो विडम्बना हो यो ?

(ज्ञानमाला)

प्राचीन अल्छी चाल

-योगवीरसिंह

प्राचीन चाल अब त भएन है,
धन सच्चय गर्नुपन्यो है ।
नयाँ व्यवहार ल्याए है सबैले
हामीमात्र किन पछि पनै ?
नयाँ नमाँ वस्तु यहाँ ल्याइहाल्यो ।
धन हाम्रो विदेशले लियो ॥
काम गर्नु नपर्दा सुख संक्षियो,
कञ्जालले हामीलाई बाँधिल्यायो ।
भयानक भूल यहाँ देखिहाल्यो,
अबदेखि होश गर्नुपन्यो ॥
उत्तरिशील क्षें जाल विदेशको,

हामीले चुँडाली पयावनुपन्यो ।
अल्छी चाल ने छोडिहाल्नुपन्यो,
काम गरी हामीले लानुपन्यो ॥
अब यो कालमा भन्छन् सबै यो,
विद्या पढी सुखी हुनुपन्यो ।
ज्ञान-विज्ञान केही नजान्ने भए,
सबैले नै हेला गरी ल्याए ॥
धन्दा भएकोले मन मेरो रोयो,
धीरज यसरी गनुपन्यो ।
गमनको शाल नै अष्ट वेद भयो,
लेखिदिएँ है हाल मनको ॥

अनु. दिव्यरत्न तुलाधर

आजका बौद्धदर्शनहरू हिनोको बुद्धधर्मको रूपान्तर

-पुरुष शाक्यबंश

आचार्य नागार्जुका बहुविलक्षण प्रतिभाहरू

बुद्धको परिनिर्वाणपछि विभिन्न सम्प्रदायहरूमा विभाजन भई धर्मको रूप ने गुमाइसकेकोलाई पुनः बौद्ध संस्कारभिन्न फर्काएर ल्याउन सफल भएको आचार्य नागार्जुनको आसाधारण बहुप्रतिभाप्रति त्यसबेलामात्र चर्चित भएको नभई आजका आधुनिक युगका दार्शनिकहरू र वैज्ञानिकहरूले पनि अनौठो आकर्षण-विकर्षण एवं अनुराग र विरागको दृष्टिले हेर्ने गरेको पाइन्छ ।

आचार्य नागार्जुन मात्र एक हुई शास्त्रहरूमा विलक्षण प्रतिभा भएको व्यक्ति नभई बहुविलक्षण प्रतिभाले पूर्ण भएको एक विशेष मानव हो । विलक्षण बहुप्रतिभाको कारण माहायानीसम्प्रवादयते आचार्य नागार्जुनलाई साक्षात् बोधिसत्त्वको रूपमा भक्तिभावले पूजा गर्ने गरेको पाइन्छ । सापेक्षवादमा आधारित निःस्वभाव शून्यवाद दर्शन र अस्ति नास्ति आदि चतुष्कोणिक माध्यमाबाट वस्तुवादको भौतिकताको औचित्यता आचार्य नागार्जुनको ताकिक विद्वान्बाट भ्रमप्राप्ति लिदू गरेको सम्बन्धमा उल्लेख भइने रकेको छ । त्यस सम्बन्धमा पुनः यहाँ उल्लेख हुनु आवश्यक वेखिँदैन । यसबाहेक अरु प्रतिभाहरूको विस्तारबूद्धक हिजो आजको परिव्रेकमा समीक्षा गर्नु लेखलेखनको निमित्तमात्र नभई बौद्धजगत्को निमित्त ने एक उपलब्धि सिद्ध हुन सक्ने सम्भावनाको आशा गर्न सकिन्छ ।

आचार्य नागार्जुनमा विलक्षणको साथमा परम्परागत आदर्शहरू र नीतिहरूको खण्डन गर्दै नयाँ नयाँ आदर्श

र नीतिहरू स्थापना गर्ने महत्वाकाङ्क्षाका भावहरू उम्रेर आएको प्रष्ट जल्किन्छ । “बहुजनहिताय र बहुजनसुखाय” भन्ने आदर्श र नीतिमा परम्परागत बौद्धहरूको ठूलो गौरव र घमण्ड अनुभव भएको पाइन्छ । कारण यो स्वयं बुद्धको उपदेश भएको परम्परागत बौद्धहरू विश्वास गर्न्छन् । यसै गौरवमय आदर्शलाई तोडमरोड गरेर “सर्वजनहिताय र सर्वजनसुखाय” को नयाँ आदर्श र नीति आचार्य नागार्जुनले चाहनुभएको देखिन्छ । बहाँ जबहुन्छ कि बुद्धले बहुजनहितायसदा सर्वजनहितायको ने उपदेश गर्नुभएको थियो तर बुद्धका अनुयायीहरूले भ्रमपूर्ण तरिकाले मोडिएको कारण मानवहरू यस महान् आदर्शबाट बंचित भई विनष्ट भएको कुरा आचार्य नागार्जुनले सातबाहन राजालाई बताउनुभएको धर्मग्रन्थहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यसै प्रसङ्गमा आचार्य नागार्जुन भवतुन्छ कि ‘उदार आदर्श स्थापना यस राजाले सबैदेव भने धर्म र धर्मलाई स्वीकार गरेर स्वयम् प्रवर्जया लिनु बेस हुनेछ ।’ तथा कुरु यज्ञा राजन् नाट्टेन प्रणश्येत (रत्ना १/३० बाट)

आचार्य नागार्जुनको रासायनिक शास्त्रहरूमा पनि त्यति ने विद्वान्ले परिपूर्ण भएका आख्यानहरू बौद्ध प्रन्थहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ । रासायनिक तत्त्वको बलमा आचार्य नागार्जुन स्वयम् र आपनो प्रिय मित्र

सातवाहन राजालाई समेत दीर्घियु बनाएको थियो । राजाका छोराहरू राजाको शेषपछि राज्य पाउन व्याकुल थिए । छोराहरू बृद्धहुँदे मरेर गएपनि राजा जस्ता त्यस्तै न थिए । कान्छा दोरा पनि राज्य पाउन व्याकुल थिए तर राज्य पाउने अभिलाषा गर्दागर्दै राज्यको सट्टा आफने यस लोकबाट दाजुहरू जस्तै बिलाएर जाने आशंकाले दिक्क भएको देखेर कान्छी महाराजाले महाराजाको दीर्घ आयुको पछाडि आचार्य नागार्जुनको हात भएको रहस्य बताइदियो । राजकुमार आचार्य नागार्जुनकहाँ गई राजसंहासनको निम्नित स्वयम् आचार्य नागार्जुनको जीवन मारयो । आचार्य नागार्जुनले राजकुमारको प्रार्थना स्वीकार गरी रासायनिक तत्त्वद्वारा आफूलाई बध गन्यो । कतै कतै स्वयम् राजकुमारले नै आचार्य नागार्जुनको बध गरेको ग्रन्थहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यी माथिका तत्त्वहरूलाई आधार मान्ने हो भने अरु शास्त्रहरूमा जस्तै रासायनिक शास्त्रमा पनि आजभदा दुई हजार वर्षपहिले आचार्य नागार्जुनले, आजका आधुनिक विज्ञान सफलता प्राप्त गर्न नसकेको कार्यमा उनले सफलता हासिल गरिसकेको पाइन्छ । हुनपनि आचार्य नागार्जुन बहुप्रतिभा भएको व्यक्तिको निम्नित दीर्घियु हुने विद्या खास ठूलो कुरा थिएन । यस दीर्घियुको वर्णनपछि आचार्य नागार्जुनको बोधिसत्त्वको पुनर्जीवनप्रतिको आस्था सम्बन्धमा केही चर्चा गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

दुःखक्षय जस्तै तृष्णा-क्षयको निम्नित आत्मा विलाप गरेर तरेर जानु उचित छ तर अरुको दुःख कष्ट उठाउनुको निम्नित बोधिसत्त्वको आत्मरक्षा गरिराख्नु पर्छ । अथवा संसारमा अरुको कष्ट हटाउन बोधिसत्त्वले आरम्भार जन्म लिइरहनुपर्छ भन्ने आचार्य नागार्जु-

नको आफने भावना हो । यो भावना अवश्य पनि महान् र आदर्शपूर्ण भावनाले प्रेरित भएको पाइन्छ तर प्राचीन बौद्धहरूको दर्शनअनुसार दुःखको अंगीकार गर्नु अथवा अरुको दुःख कष्ट निवारण गर्न फेरि जन्म लिइरहनु निषिद्ध थियो कारण यसबाट तृष्णा सम्बन्धन हुन सक्ने कारण मानेको छ तर महायानीहरूले यसलाई जीवनको उत्कृष्ट आदर्शको निम्नि उपायको रूपमा स्वीकार भरेको पाइन्छ ।

बोधिसत्त्वको आत्मा विलोपन नगरी सुरक्षा भइरहनुपर्छ भन्ने भावना पछि बौद्धसम्प्रदायमा हीनश्वान र महायानको भावना आएको पाइन्छ । यस भावनाले आचार्य नागार्जुनलाई कसरी प्रेरित गन्यो भन्नेतिर एक दृष्टि पुन्याउन आवश्यक भएको पाइन्छ । बुद्धत्व प्राप्त-गर्नुभन्दा पहिलेको बोधिसत्त्वको जीवनमा बारम्भार जन्मभई बुद्धले असंख्य दुःखो प्राणीहरूको उद्धार गरेको अनगिन्ती कथाहरूको सङ्गालोको रूपमा तयार गरी बनाएको जातककथाहरूबाट आचार्य नागार्जुन प्रेरित भएको पाइन्छ । यस कथाको स्मरण गर्नुको युगपत् बुद्धको अर्को एक उपदेशलाई पनि स्मरण गर्नु त्यति नै आवश्यक देखिन्छ त्यो हो, प्राणीमात्र कर्मविषयकको संस्कारजन्य फल भोग्न एक चोलाबाट अर्को चोलामा निरन्तर जन्म भइरहन्छ, यहो नै प्राणीमात्रको जन्मचक्र हो । एउटा चोलाबाट त्यहो चोलामा अथवा मानवबाट मानवको चोलामा पुनः जन्म लिनु अनि दुलंभमात्र होइन दुष्कर पनि छ । यससम्बन्धमा बुद्धको यस उपदेशलाई यहाँ स्मरण गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । एउटा महासागरको एक छेउमा एउटा अन्धो कछुवा थियो, अर्को छेउमा मोटरको टाएर जस्तो गोलो आका-

रको एउटा चब्का पनि थियो । हावाको झोक्काले त्यो चब्कालाई कहिले कहाँ कहिले कहाँ बगाएर लगेको हुन्छ त्यस्तै धेरै वर्षको अन्तरालमा स्वच्छ वातावरणको हावा लिन त्यो कछुवाले आपनो टाउको पानीबाट माथि ल्यउँछ । विशाल महासागरमा हुरीले यताउता बगाएका चब्का र धेरै वर्षको अन्तरालमा एकचोटि टाउको उठाउने कछुवाको टाउको सम्योगले त्यस गोल चब्काभित्र छिन सबै तर मानिसको जन्म त्यो भन्दा दुष्कर भएको बुद्धले उपदेश गर्नुभएका ग्रन्थहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

जातककथाहरूमा सम्यक् सम्बुद्ध हुने बोधिसत्त्वले चाहे अमुख्य केरि केरि जन्म लिन सबैने अवधारण भएको पाइन्छ भने अर्का ग्रन्थहरू मनुष्य चोला अनि दुष्कर भएको भावनाले एक आपसमा विवादास्पद पाइएता पनि केवल यो सम्यक् सम्बुद्धलाई मात्र लागू हुने वा महायानी धर्मगुरुहरूलाई पनि लागू हुने प्रष्ट उल्लेख भएको पाइँदैन । आचार्य नागार्जुनको मनसायलाई विचार गर्ने हो भने महायानी गुरुहरूलाई समेत लक्ष्यगरी भनेको आभास भएको पाइन्छ । यसै भावनाले प्रेरित भएर ह्लासाको ईश्वराधीन राज्यमा दलाइलामा र अरु धेरै लामाहरू अवतारी लामा भएको अद्यापि यहाँका जनताहरूले विश्वास गरेको पाइन्छ । सन् १६४२ मा मंगोल सम्राट् गुररी खांबाट तिब्बतका भिक्षुहरूमाथि अत्याचार गर्ने शासकवर्गलाई धपाएर पाँचौं दलाइ लामालाई उपहारको रूपमा दिएपछि मात्र दलाइ लामाको अवतार हुने अवतारवादको परम्परा भएको पाइन्छ । धर्मको नाममा मात्र भिक्षुहरूले राज्यशासन सञ्चालन गर्न सक्षम हुन नसक्ने सम्भावनाबाट प्रेरित भएर पाँचौं दलाइ लामादेखि अवतारको रूपमा

अथवा स्वयम् बोधिसत्त्वबाट ने राजकाज चलाएको प्रबल धर्मभावना जगाउन ह्लासामा केवल दलाइलामा मात्र होइन प्रत्येक गुम्बा अथवा विहारहरूमा अवतारी लामाहरूको नेतृत्वमा गुम्बा सञ्चालन भएको पाइन्छ । चिनियाहरू तिब्बतमा भित्र भित्रिएपछि बोधिसत्त्वको अवतारको रूपमा मानिएको दलाइ लामालाई त्यस देशबाट निर्वासित हुनु बाध्यगरायो फलस्वरूप सन् १६५६ को मार्च १७ मा भारततर्फ शरणार्थीको रूपमा निर्वासित हुनुपर्यो ।

निर्वासित जीवन यापन गर्नुभएका दलाइलामाले भारत- भूमिमा बसेर शान्तिबाट निरन्तर स्वाधीनताको निमित्त संघर्ष गर्दै आएकोना सन् १६८६मा नोबेल पुरस्कारबाट सम्मान गरियो । विश्वको इतिहासमा बोधिसत्त्व कहिलएको मानवले सर्व प्रबल नोबेल पुरस्कार पाएको यही ने प्रथम अवतर हो । बोधिसत्त्वको भावना पछि आचार्य नागार्जुनले आर्यश्रद्धाङ्गिकमार्गको सट्टा शून्यवादमा आधारित प्रजापारमिता ने मोक्षको निकट मानिने 'प्रज्ञा' भएको अवधारणा प्रस्तुत गर्नुभएको सम्बन्धमा चर्चा गर्नु उपयुक्त हुने आशा गर्न सकिन्छ ।

संसार अनित्य छ, नश्वर छ, परिवर्तनशील छ, समयको गतिमा भौतिक पदार्थहरूमात्र होइन, नीति, नियमहरू र अवधारणाहरूसमेत यावत् धर्मका आधारहरू समेत परिवर्तन हुँदैगएको छ । बुद्धको परिनिर्वागपछि सूक्ष्म परमाणुका दर्शनहरूलाई विजेव महत्त्व प्रदान गर्न्थो । प्रज्ञाको अवधारणा बदलियो । आर्यश्रद्धाङ्गमार्गको सट्टा सूक्ष्मज्ञान ने प्रज्ञाको मूलगत विषय बन्यो । फलस्वरूप अभिधर्म, निस्वभाव शून्यवादमा आधारित प्रजापारमिता आदि ग्रन्थहरूको निर्माण भयो । प्रज्ञालाई बडी महत्त्व दियो, शील समाधिबाट अनुभूति हुने प्रज्ञा

नभई बुद्धि र तार्किक माध्यमबाट हासिल हुने ज्ञान ने खास प्रजाज्ञान बन गयो । प्रजा र बोधिसम्बन्धमा यथेष्ट प्रन्थहरूको निर्वाण भयो तर साक्षात् अर्हत र निर्वाण प्राप्त भएका महामानहरू लैप हुँदैगएको मात्र नभई दुर्लभन भयो । निर्वाण ज्ञान प्राप्त गन्धो तर मार्गमा जन्ने दुर्लभ भयो । शून्यवादलाई प्रजा सावित गर्न आचार्य नागार्जुनले आदना भावहरू यसरी व्यक्त गरेको पाइन्छ । कार्यकारणको आधारमा प्राचीन दार्शनिक जीवन र जगत्को सम्बन्धमा नित्यता, स्थिरता, अस्थिरता आदि विभिन्नताको कल्पना गरेको पाइन्छ । आचार्य नागार्जुन खास यथार्थतामा कार्यकारणको स्त्रियत्वबो सत्यताको आधार नभएको बताउन्छ । वहाँको भनाइश्रुत्सार सानो र ठूलो रेखाको एक आपसमा सानो र ठूलो रेखाको सम्बन्ध देखाउने साधनहरू बाहेक कार्य कारणको कुनै अर्को मान्यता पाइन्दैन । यस भनाइको स्त्रियत्व आमा-बाबू, छोरा-छोरी, दाजु-भाई आदिको पारिवारिक, नाताको कुटुम्बको साइनो देखाई नजिकको नाताज हेर गर्न बाहेक यथार्थमा कार्यकारणको कुनै मान्यता पाइन्दैन अथवा यी नाताकुटुम्बहरूमा अर्को परिचारिक भावहरू पाइन्दैनन्, समानभावहरू पाइन्दैन जस्तो एक अनुहार अर्कोसँग सम्मन नहुने । यस्तो सम्बन्धलाई अज्ञानवश सम्भन्न र बुझन नसकी कल्पित अस्तित्वको रूढ र स्वभावगत अस्तित्व मानेर ममत्व र अहंकारको पुल बाँधेको हुन्छ । तसर्थ जस्तो व्यावहारिक ज्ञान भन्दा पर यथार्थ शून्यवादलाई जान्नेछ त्यसले अवश्य प्रजा ज्ञानलाई बझ्नेछ र धर्मभावनालाई पालन गर्न छ । यही नै आचार्य नागार्जुनको प्रजासम्बन्धी दर्शनको आफ्नो धारणा भएको देखिन्छ ।

आचार्य नागार्जुनले कर्त केही प्राचीन बोधहरूले निर्वाणको एकमात्र सीधा मार्ग आर्यअष्टाङ्गमार्ग भएको अवधारणालाई बिरोध गरेको पाइन्दै । तर पुरातनवादी बौद्धहरूको कार्यकारण सिद्धान्तलाई आचार्य नागार्जुनले आफ्नो कुशल तार्किक माध्यमबाट असिद्ध सावित गरी प्रजासम्बन्धमा नयाँ अवधारणाको प्रस्तुतिन अप्रत्यक्षरूपमा आर्यअष्टाङ्गमार्ग विरोधाभास हुन आएको छ । यसबाट प्रजासम्बन्धी आचार्य नागार्जुनको नयाँ अवधारणा महायानवादीहरूले प्रहण गरेको पाइन्छ भने भावक्यानीहरू आर्यअष्टाङ्गमार्गलाई निर्वाण प्राप्त गर्ने प्रजाको रूपमा ।

बृद्धको परिनिर्वाणगप्तिका दार्शनिकहरूले सम्प्रकृदृष्टिलाई नयाँ नयाँ दर्शनको रूपमा व्याख्या गर्न लागेको पाइन्छ । यसे दार्शनिकहरूना आचार्य नागार्जुन सम्यक्दृष्टि मुख्यतया श्रद्धा र प्रजामा आधारित भएको बताउनुहुन्छ । श्रद्धाको अभिप्राय त्यस निष्ठासँग गाँसिएको छ जुन राग, द्वेष र मोहभाव भएर पनि अज्ञानवश विचलित नभई कुनै भावमा आस्था राखी बस्नु । अर्को प्रजा सम्यक् ज्ञान हो जुन मनुष्यको सबै प्रकारका विचारहरू र आचरणहरू सही परीक्षण गरी लोकहितमा नियोजित गर्न सक्नु । धर्ममा श्रद्धाको स्थान पहिलो र अगुवाको रूपमा भएपनि प्रजा नै सर्वश्रेष्ठ मुख्य विषयवस्तु भएको पाइन्छ । प्रजाको परीक्षण गर्ने कार्यबाट श्रद्धाको मूल्याङ्कन हुन्छ । श्रद्धा र भक्ति भएर पनि सही मार्गमा लाग्न नसक्ने भई केवल अन्धश्रद्धाको रूपमा कुमार्गमा भत्किरहेको पनि हुन सक्छ । तसर्थ श्रद्धा निष्ठावान् शुद्ध बन्न प्रजाको आधार हुनु आवश्यक छ । प्रजापूर्ण श्रद्धा नै प्रजापारमिता हो । आचार्य नागार्जुनको भनाइश्रुत्सार सम्यक्दृष्टिको सही पहिचान्

को कमीले धर्ममा आस्था गर्ने व्यक्तिहरू पनि लोभ, मोह क्रोध आदि कर्ममा मानिसहरू भक्तिरहेका पाइन्छन् । यस इवस्थालाई जान्नु र बुझ्नु एकमात्र उपाय छ त्यो हो थो संसारलाई निस्वभाव शून्यता भनी जान्नु । खास रूप हो भने प्राणीमात्रलाई पञ्चस्कन्धको समुचित प्रवाहबाट ने अहंकार र ममत्वको आसक्ति वैदागरिरहेको हुन्छ । यही प्राणीहरूको आसक्ति न भावनाहरूको खाल । अप्नो आत्माको प्रतिविम्बमन्दा अरू केही होइन । यसैलाई जान्न नसकी कल्पित सत्ताको आधारमा शश्वतवादीहरू आत्मवाद, अनित्यवादीहरू अनात्मवादको अथवलाई स्थापना गरेका हुन्छन् । आचार्य नागार्जुनको भनाइअनुसार दर्शनको लेव्रमा आत्मवाद, अनात्मवाद, शश्वतवाद र उच्छेदवाद आदि प्रतिस्थापित गठ र यहीबाट अस्तिक, नास्तिक स्वभावहरूको प्रस्तुति भावहरू उत्पन्न हुन्छ । यी सबै प्रपञ्चहरूलाई यथार्थ बुझी स्वभाववादीहरू र निस्वभाववादी दार्शनिकहरू सम्यक्दृष्टिले युक्त भएको प्रज्ञालाई स्वीकार गरी धर्मक्षेत्रमा भेदभावको भावनालाई मिलाउनुपर्छ । सही धर्मको शरणमा जाने हो भने निस्वभाव शून्यवादको

प्रज्ञापारमितालाई जान्नुपर्छ, बुझ्नुपर्छ ।

आचार्य नागार्जुन बहुविलक्षण प्रतिभासम्पन्न व्यक्ति भएकोमा कुनै शङ्का छैन कारण आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, धार्मिक र रासायनिक आदि लेव्रमा जुन असाधारण परिपक्वता युक्त भएका शस्त्रहरू र दर्शन लेखनुभयो, त्यस स्थानसम्म पुग्न अ.जहा वैज्ञानिकहरू, दार्शनिकहरू र राजनीतिकहरू आदिको हजारौं वर्षको लगातार पुस्तानपुस्ता प्रयास भएको पाइन्छ । यस तथ्यलाई चिन्तनमन गर्दा उहाँ कति परिपक्व र बहु-प्रतिभा भएको व्यक्ति हुनुहुन्थयो त्यो हाम्रो सामु प्रष्ठ र छल्लेङ्ग भएको पाइन्छ । आचार्य नागार्जुनका शून्यहरूलाई अवलोकन गर्दा वहाँको बहुप्रतिभाको पछाडि निस्वार्थभावले प्रेरित नभई यथेष्ट मात्रामा महत्वाकाङ्क्षाहरूले घच्छच्याइरहेको आभास पाइन्छ । जस्तो बुजनहितायको सट्टा सर्वजनहिताय, सम्यक्दृष्टिको स्थानमा प्रज्ञापारमिता सपेक्षवादी आदिका स्थापना कायम गर्ने आदि महत्वाकाङ्क्षाहरूले प्रेरित भएको भावहरू देखिन्छन् ।

५

बुद्धपूर्णिमा

-मित्र सुशोभन

शान्ति र सत्य, मैत्री र कर्षणा,

उपदेश लिएर ।

आए है बुद्धपूर्णिमाको दिन,

ज्ञान-ज्योति वालेर ।

हे नर-नारी आउ न बाझौ,

बुद्धको महिमा ।

छैन है यहाँ योभन्दा ठूलो,

दायित्व काँधमा ।

स्वागत गरो ! स्वागत गरो !

वैशाखपूर्णिमाको ।

बधौंनि आउने यो हाम्रो पर्व,

कृतिको रमाइलो ।

जन्म, मरण, बुद्धत्व प्राप्ति,

सन्देश बोकेर ।

आएको यो दिन मानवलाई,

बिउङ्काऊँ भनेर ।

बुद्धपूजा कस्तो हनुपर्छ ?

-भिक्षु कोलित

संघाराम

संसारमा विभिन्न प्रकारका धर्म माझे व्यक्तिहरू छन् । ज्ञ, होम, बलि आदि दिएर पूजा गर्ने विधि पनि धेरै छन् । बुद्धधर्म एक छुट्टै प्रतिपादित धर्म हो । यस धर्ममा पनि थरां थरोका पूजा विधिहरू छन् । चास्तविक रूपमा बुद्धको पूजा दुई प्रकारले हुन्छ ।

१) आमिषपूजा ।

२) प्रतिपत्तिपूजा ।

आमिषपूजा । सामान्य बौद्धहरूले गर्ने सामान्य पूजा हो । यो पूजा विशेष गरी भौतिक पदार्थ अर्थात् सम्पत्तिद्वारा हुन्छ । जस्तै, जुन व्यक्तिमा धेरेजसो बुद्ध धर्मप्रति यथार्थ स्वरूपको अद्वा कम भई भक्ति धेरै हुन्छ त्यस व्यक्तिले धूप, चामल, फूल र भोजन आदि पदार्थ द्वारा पूजा गर्छ । भक्ति भनेको भयको कारणले ग्राउने हो । सच्चा बुद्धमार्गीहरू भगवान् बुद्धलाई भक्तिबाट मात्र नभई अद्वाले पनि पूजा गर्दछन् । अद्वालु बुद्धधर्मलाई राज्ञोसँग अबबोध गरेर आमिषपूजाद्वारा बुद्धको पूजा गर्छन् । अबबोध गरी गरेको पूजालाई भगवान्ले प्रशंसा गर्नुभएको छ । अबबोधविना गरेको जुनसुकै पूजालाई बुद्धले निन्दा गर्नुभएको छ । उदाहरण-को लागि बुद्ध परिनिर्वाणिको अवस्था सम्झनुयोग्य छ । भगवान् बुद्ध परिनिर्वाणिमञ्चको अन्तिम अवस्थामा बस्नुभएको बेला धेरेजसो उपासक-उपासिकाहरूले सुगन्ध फूलमाला र धूप आदिले बहाँलाई पूजा गरेर

शोक व्यक्त गरेका थिए । कोही भगवान्को दर्शन केरि पाउनेछैन भनी आँसु बगाएर रोएका थिए । त्यसबेला तथागतले आयुष्मान् आनन्दलाई बोलाएर भन्नुभयो—“आयुष्मान् आनन्द ! तिमीले यो के गरेको ? यो समय तथागतलाई आमिष पूजाद्वारा पूजासम्मान गर्ने अवस्था होइन, यो त केवल तथागतको उपदेश (धर्म) गुरुको स्थानमा राखी अप्रमादीरूपले सम्झने र अबबोधरूपले व्यबहारमा काम गर्ने समय हो ।” बौद्धहरूले बुद्धपूजा नदा धूप, फूल आदि बुद्धको अगाडि चढाएर “गन्ध सम्भारयुत्तेन धुपेनः हं सुगन्धिना...” “वण्णगन्ध-गुणोपेतं एवं कुसुमसर्तात...” आदि गाथामात्र भनी पूजा गर्छन् । त्यसरी गाथामात्र नभनी अर्थ सहित राज्ञोसँग बुझी धूप, फूल आदिको सुगन्ध विस्तार विस्तारै कम भई विनाश हुने जस्तै त्यस्तै कमशः विनाश भएर जन्छौं भनी अनित्य संसारको सम्झना गरी पूजा गर्नुपर्छ । यस्तो आमिष पूजालाई बुद्धले प्रशंसा गर्नुहुन्छ ।

जस्ति प्रतिपत्तिपूजालाई बुद्ध-धर्ममा महत्त्व छ त्यति आमिष पूजालाई छैन । बुद्धले धेरेजसो प्रशंसा गर्नुभएको पूजा पनि त्यही हो । यो पूजा धर्मानुसार व्याबहारिक रूपले काय बाक चित्तद्वारा नै मिलेर हुनुपनें प्रायोगिक पूजा हो । पंचशील, दशकुशल चतुआर्यसत्य आदि सुन्ने, पढ्ने भनेमात्र नगरी

व्यवहारमा ने कार्यान्वयन गर्नु प्रतिपत्तिपूजा हो । यसरी व्यावहारिक पूजामा लाग्ने व्यक्तिले आमिष पूजाको त्यतिको महत्त्व राख्दैन । त्यसले भगवान्‌ले भनुभएको छ, “यो धर्ममं पस्सति सो मं पस्सति” जसले धर्मलाई अप्रमादीस्वरूप देखेर आचरण गर्दै, त्यसले मलाई देखेको हुन्छ । पहिला आफैले बोधिश्चान प्राप्तगरी आफैले नै रोगीको सेवाटहल गरी, आमा बाबुको सेवागरी दुःखमा लागिरहेका प्राणीहरूलाई त्यसबाट मुक्तगरी बुद्धले गर्नुभएको यो कार्य प्रतिपत्ति पूजालाई ग्रहणगर्नुपर्छ । बुद्धलाई यथार्थमा पूजा गर्ने भए पञ्चशोल रात्रोसेंग पालन गर्नुपर्छ, मैत्री कहणा मुदिता आदि गुणधर्म वृद्धि गर्नुपर्छ सामाजिक कर्तव्य पालन गर्नुपर्छ । त्यस्तै आर्याङ्गांगिक मार्गमा लागी अनित्य, दुःख, अनात्म धर्मलाई यथार्थरूपमा जानी बुझी निर्वाणिको बाटोमा लाग्नुपर्छ । यस्तो संसारको दुःखभयबाट मुक्त हुने मार्गमा

लाग्नु ने प्रतिपत्तिपूजा हो । यो बौद्धको यथार्थ पूजा भगवान् बूद्धले दिनुभएको श्रेष्ठोपदेश हो । भगवान् बुद्ध परिनिर्वाण हुने अवस्थामा एक धर्मप्रेमी भिक्षुले भगवान् शास्त्राको परिनिर्वाण हुन्छ भनी शोक सन्ताप गरी रोइरहेनुभन्दा अप्रमादले काम गरेर भावनामा लागी संसारदुःखबाट मुक्त भएर जान लागेको बुद्धप्रति अन्तिम अवस्थामा प्रतिपत्तिपूजा गर्नुभयो । तथागतले पनि त्यो भिक्षुलाई प्रशंसा गरेर मेरो शासनमा प्रमादी भई आमिष पूजामा लाग्नुभन्दा यो धर्मप्रेमी भिक्षुले जस्तै अप्रमादि भई मेरो धर्मलाई रात्रोसेंग अवबोध गरेर प्रतिपत्तिपूजामा लाग्नु नै सबै भन्दा श्रेष्ठ छ भनेर भिक्षु भिक्षुणी उपासकोपासिकाहरूलाई उपदेश दिनुभयो । त्यसकारण बुद्ध-धर्ममा बौद्धको यथार्थ पूजाप्रतिपत्ति पूजा हो ।

सपना

-लक्ष्मी श्रेष्ठ

सपना नै सपनाको रहर बोकी कति जेल बाँच्ने
शून्य आकाशको फाँटमा हेर्दा हेर्दे रहरहरू
कतिन्जेल साँच्ने ।

परेलीमा अल्केका छन्
तिम्रा ती आकृतिहरू
मुटुभित्र च्वास-च्वास
घोचिरहैका छन्
तिम्रा ती सपनाका वाचाहरू ।

अर्है ती सपनाका वाचाहरूमा

अलिंगरहेका छन् क्यारे

विपना सपना सपना विपना

हुँदै जान्छन् क्यारे ।

अब त पाइलाहरू पनि लड्खडाएळन् क्यारे

उद्देश्य उद्देश्यमै कुटारो लागेछ क्यारे ।

मसँग रिसाउनुभयो कि ?

-वाय्वरेदर भिक्षु जाणीन्द्र

-अनु. भिक्षु पञ्जामूर्ति

बुवा सम्बुद्ध तिमी !
 कयौं बर्ष भयो तिमी
 नआई यहाँ गयौ कहाँ,
 मसँग रिसाउनुभयो कि !
 मेरो बुवा गयौ कहाँ
 भनी सोदा जहिले पनि
 मुमाको नयन भिजिन्छ त्यसे
 पानीको दाना कर्दछ बनि ।
 म जन्मेको साताँ दिनमा
 दरबार छोडिजाउनुभयो रे
 किन तिमीले त्यसो गर्नु भयो
 मसँग रिसाएर कि !
 स्नेही बुवा सम्बुद्ध तिमी !
 तिम्रो छायाले सुख दिलाउन्छ
 तिमी नहुंदा दरबार पनि
 बिना देवताको मन्दिर जस्तो हुन्छ ।
 मेरी आमा यशोधरा
 पहेंलो वस्त्र पहिरन गरी

५

दरबारको माथिलो तल्लामा
 एकलै बस्नुहुन्छ कोठामा !
 पोहरको महिनामा राज्यउत्सव
 भव्यसँग मन । इयो किम्बलमा
 नाटक हेर्न पनि मुमा
 अहैं जानुभएन हैयहाँ !
 मनोहर फूल वा स्वर्णभूषण
 भएत । पनि अन्य आभूषण
 तपाईं को बिछोडदेखि मुमाले
 कहिल्यैपनि पहिरएनन्,
 पहेंलो फूलको गुच्छा जस्तै
 मेरो बुवा तिमी अति राम्रो
 सधैं इदै भन्छु म
 जाओं मुमा हेर्न भनी
 मेरो बुवा आजदेखि
 नजाऊ तिमी कहीं पनि
 मेरो साथमा बसी तिमी
 सुनाउनू मलाई कथा अनि ।

बुद्धजन्म

यज, बलि र तपस्यालाई श्वेपस्कर धर्म मानेर भक्तिको माध्यमद्वारा मुक्त र स्वर्गको बाटो खोजे आर्यवित्तमा ईस्वीपूर्व छोडौं शताब्दीको मध्यतिर राजा शुद्धोदनकी महारानी मायादेवीको गर्भबाट महामानव गौतम बुद्धको जन्म भएको थियो ।

चिन्तन : सिद्धार्थको

-तेजनारायण पञ्जियार

शाकयमुनि बुद्धको बालककालको वा भनीं सिद्धि प्राप्त नगरेसम्मको नाम सिद्धार्थ थियो भने सर्वमान्य भै सकेको छ । सिद्धार्थ एउटा अत्यन्त समृद्धशाली कृषक परिवारमा जन्मेको थियो । उनको पिताको नाम शुद्धोदन र आमाको नाम मायादेवी थियो । पारिवारिक जीवनको बीस वर्षान्त पार गरे पनि उनको कुनै सन्तान भएन, आखिरमा शुद्धोदनले आपनै सालो प्रजापती गौतमी सँग दोस्रो विवाह गर्नुपरेको थियो जसबाट एउटी कन्याको जन्म भएको थियो । त्यसपछिमात्र मायादेवी भविष्यमा संसारपूज्य बुद्ध हुने सिद्धार्थलाई जन्म दिने आमा योग्य हुन पुगिन् ।

सुदूर भूतका महान् व्यक्तिहरूको जन्म, कर्म एवं मृत्युसम्बन्धमा आश्चर्य लाग्दा घटनाहरूलाई चर्चत्कारी देव इच्छासँग जोडी विषयलाई रोचक बनाउने प्रयास चाहिँ विश्वभरकै साहित्यमा लम्ब्य छ । यस्तै क्रममा आपनै बहिनी भएपनि सौताको बासले हो किंवा कुनै भावले हो मायादेवी समय पूरा हुने हुने बेलामा पति शुद्धोदन (सोझो चित्त भएका) सँग सल्लाह मागी माइती देवदहतिर लागिन् । माइतीतिर लागेकी मायादेवीले लुम्बिनी बन्ना आइपुर्वा ने प्रसवबेन्नाको अनुभूति गरिन् । वेदना छ टपटिने खालकै हुन्छ त्वसमा पनि उमेर बढी भइसकेपछि प्रथम बेतमा केही विशेष मैं हुने हुनाले स्वाभाविक उठबसकै क्रममा साल रुखको हाङ्गा समाती केही आराम हुने अनुभूति

को कल्पनाकै क्रममा एउटा सुपुष्ट एवं स्वस्थ बालकलाई जन्म दिइन् ।

राजाको रानी, अत्यन्त धनी घरकी महिला, जंगलमा प्रसव हुँदा जाहिने त्यस बेलाको आवश्यकोय बातावरण र मुश्रूषाको अत्यन्त अभावमा मायादेवीले स्वास्थ्य लाभ गर्न सकिनन् । फलतः सात दिन बित्ता न बित्ता नवजात शिशुलाई ठुहरो बनाई उनीले संसार छोडिन् । बालक सिद्धार्थ कान्छो आमा वा सौतेनी आमाको काखमा हुर्क्न थाल्यो । अबोध रहेसम्म आमाको काखको दुलार ने सबभन्दा गहुँगो विषयमा विचार गरेको सिद्धार्थलाई तेरी आपनी आमा होइन भने भन्का लागेको र भन्कोको भावार्थ बुझ्ने उमेर समाप्त गरिसकेको बालकले आमाको कर्तव्य निर्वाह गर्ने सब आमाबाट एकेनासको दुलार लाभ हुन्छ भन्छ भन्ने ठुहरोलाई पहिलो झटका लाग्यो ।

नेपालको तराईप्रदेश र भारतको कृषकसमाजमा वर्षको पहिलो दिन रोपाईं प्रारम्भ गर्दा चलनअनुसार अद्यापि पूजा आजा गरी घरको मूलीबाट खेत रोप्ने शुभारम्भ गर्ने थिति अजमन्दा दुई हजार छ सय वर्षाङ्गाडि पनि प्रचलनमा थियो भने विषय बौद्धसाहित्यबाट अवगत हुन्छ । अनुरूप भूमिपति शुद्धोदन पनि आफ्ना ५१६ वर्षका बालक छोरा सिद्धार्थलाई साथ लिई रोपाईंको शुभारम्भ गर्न खेतमा पुगे । खेतमा हिलो पार्न मौजा मौजाबाट हलो, हलो र

आनन्दमूमि

कर्मयाको बगाल काममा व्यस्त थियो । हिलो पार्न हलो जोत्वा भई मुनिबाट गड्यौला र अन्य किरा फट्याङ्गरा निस्की हिलोमा चलमल गरिराखेको थियो । लोकविहित पूजाको सरसामान एवं पूजा गर्ने ठाउँ जम्मे दुरुस्त भेराखेको थियो । सब आ-आफ्नो काममा व्यस्त थिए । बालक सिद्धार्थ हिलोमा चलमलाइराखेको किरा फट्याङ्गरातिर के देखेको थियो पर रुखमा बसिहेरेका चील चराहरु उड्दे आएर हिलोका किराहरुलाई टप टप टिप्पे निलदे गरेको देख्यो । त्यो देख्दा अबोध बालकको निक्खुर सेतो लुगा जस्तै मस्तिष्कमा बहुत विभित्स आघात पुरयो—“कस्तो प्रकृति, बाँचनलाई खाने पर्ने र खानलाई अरुको हत्या गर्ने पर्ने सत्यतालाई नकार्न सकिन्न ।” कलिलो बालक सिद्धार्थको मन तुरुन्त उचाइयो । दृष्टि फेरियो । त्यसले यस प्रत्यक्ष संसारलाई अर्क नजरले देख्न थाल्यो । पूजाको जोरजामसा लागेका पिता एवं अन्य परिजनहरुलाई यताउती हेरी, सर्वको दृष्टिबाट घोशल भई नजिकेको ठूलो छाया दिने चटपटीरुख—मुनि बसी भरखर हेरेको कटु सत्यको सांसारिक विषयक विचारमा डुँध्यो ।

शब्दयमुनि बुढ एउटा ऐतिहासिक पुरुष हो इतिहास साहित्यको रूप लिइसकेपछि जंति आलंकारिक भए—पनि पृथ्वीका प्राणीहरुले योगेको दुःख जसकसलाई पनि भोग्नेपछि । हाम्रा आँखा अगाडिका भारतीय स्वतन्त्र विचारक एवं भारतीय स्वतन्त्रत संग्रामका सेनानायक वंशकुलका मोहनदासलाई अफिकामा रेलको प्रथम दर्जाको टिकट हुँदा-हुँदै पनि धचेटेर बाहिर हुत्याइएको व्यक्ति ने जेलनेल खाँदे “महात्मा” को उपाधिबाट विभूषित भई पूर्वीया महान् राजनेतिक

चिन्तक भए । दुई हजार छ सय वर्षअधिको त्यस बेलामा पनि भारतीय प्रायःदीपमा आर्यसम्यता दनदनी बलेर पुरानो सम्यता विलीन भेराखेको थियो । उपनिषद् शास्त्रले समाजमा मान्यता प्राप्त गरिसकेको थियो । उत्तरभारतको तक्षशिला, वाराणशी एवं राजगार जस्तो स्थानमा विद्याको केन्द्र स्थापित भइसकेको थियो । ब्राह्मण र खेत्रीय भनाउनेहरु विद्याभ्यास गरी समाजमा उच्चतम स्थान पाउने कसरतमा निरन्तररा आइसकेको थियो । यस भूभागका ठूलाबडा वा राजा रजौटाका छोराहरु दिनै विद्याको केन्द्रमा पुगी विद्या अध्ययन गरी सन्तुष्ट हुने गरेका थिए, यसै बेला कपिलबस्तुका अतिधनाद्य राजा को एकलो छोरो सिद्धार्थको उंगेर पनि पाठशाला गमन गर्ने बेला भइसकेको थियो । गाउँके एक दुई जना भएका अभिजात वर्गका बालकहरु अध्ययनार्थ गइसकेका थिए वा जाने तरखरमा थिए । यस्तै क्रममा राजा शुद्धोदनले पुरोहित कालदेवल ब्राह्मणसंग छोरालाई अन्यत ठूलोठाउँमा पठाई अध्ययन गर्ने विषयमा सल्लाह माग्दा कालदेवले शब्द जालको कथावाट खेतीहरु राजा को चित बुझा इदिए—“तपाईंको छोराको जन्मकुण्डली अनुसार योगी भएर जाने लक्षणहरु छन् । तक्षशिला, वाराणशी वा राजगीरहरु ठूला ठाउँ । हुन्दै त्यहाँको उदात्त बातावरणमा अनेक प्रकारका योगी, यतिहरु घुसिरहन्छन्, तेरो छोरा पढाइ छोडेर कथं उतातिर लाग्यो भने यत्रो ठूलो राज्य, अपार राजकोषको रक्षा कसले गर्नान् । उपर्युक्त ठाउँमा हुने अध्ययन त म घरमै बसेर अध्यापन गर्न सक्छु । यसैले छोरालाई बाहिर नपठाउनु न बेस ।” राजा शुद्धोदनको चित बुझ्यो र अबोध बालक सिद्धार्थलाई केही थाहा

बालकलाई बातसत्य दिन व्यस्त रहये । सुन्दर पौवलाई जन्मदिने बुहारीप्रतिको माया जन् बढेर गएको अनुभूतिले सिद्धार्थलाई मनोवाचिछत गर्नेतिर अभिप्रेरित गर्न आल्यो ।

पतिको मानसिक खेला बेला पतियरायणा यशोधरले बुझिन् । बुझेर पतिलाई लोभ्याउन सकभर कोशिस गरिन् तर यस्ते घटित घटनाको आधारमा एक दिन सिद्धार्थले आखिर मनलाई थाम्न नसकी प्रेयसीसमक्ष कुरा पुस्काए—“प्रिये । अबूमलाई स्वी... । त्यसपछि सिद्धार्थले आफंले बोलेको शब्दको आवाज सुन्न सकेनन् । उतानिरबाट ढाँको छोडेको आवाज पो कानमा बज्ञपात झें पन्थो । पतिको बोली बचन, व्यवहार, मानसिक उथल पुथललाई विरलेवण गर्दै आएकी यशोधरा विचार गर्न सागिन् । सिद्धार्थको मानसिक द्वन्द्व एक दिनको चिन्तनको प्रतिफल होइन । यसमा उहिलेदेखि निरन्तरता आइसकेको छ । यसलाई रोक्दा, पानीलाई थुन्दा अर्को मुहान ताके झें सिद्धार्थ पनि अर्कोतिर मोड्न बेर छैन । यस्तेले उनलाई जान दिनु न बेस । बाहिर गएर आफूले चिताएको मार्ग खोज्ने प्रथास गर्नान् । मार्ग पत्ता लगाउन सफल भएमा सिद्धार्थ र यो परिवार लगायत सबैले मिठो फलको रसास्वादन गर्नेछन् । कदाचित् पत्तालगाउन जसके फक्केर घर आएमा उसको राज्य गर्दछ । राजा हुने ने हुन् । हामी गल्तीमा पनि पर्नेउन्हों । यी यावत् विचार यशोधराको मनमस्तिष्ठकमा बिजुली झें दौडेर गयो । सिद्धार्थले यशोधराको ढाँको सुनी अकम्भक परिसकेका थिए तर आश्चर्य, केही पलासम्मको लागि ढाँको रोकियो अनि “हबस्” भन्ने शब्द सुनियो । सिद्धार्थले आपनी अति साहसी प्रियतमालाई अंकमालगरे

र आँखाबाट बर्च बरती आँसु चुहाएर आजै राती भनी अहाएर बाहिर निस्के ।

युवक मालिक मालिकनीको आश्र्वय लाग्दो व्यहार देखी घरका नोकर नोकर्नीहरू मार्फत पहिला गौतमी र पछि शुद्धोदनमा कुरा जाहेर भयो तर अबेला धेरै भंसकेको थियो । खोला फक्कसकेर धेरै खेत कटानी भइसकेको थियो । अघिदेखि आपनो काम पटाउन पितालाई मात दिइराखेको सिद्धार्थले टेरेनन् ।

आज पति सधंको लागि जाने भनी सइस छन्दकलाई घोडा तेयार राख्ने आदेश दिई जाने बेलामा पतिलाई विदा गरौला भन्ने आ श्ले समसाङ्घमे आपनो खोपीमा गई रुनुसम्म रोई, पछि निद्रामान भई बेहोशी भएर सुती । आषाढपूर्णिमाको आधारातको बेलामा साहसी पत्तीसँग अन्तिम विदा लिई जान भनी ढोकामा पुर्दा विचार फेर्न्यो । एउटा गोडा ढोकाभित्र र अर्को ढोका बाहिरै राखेर विचारमा अल्पे । यो सुतिराखेको मनुवा जगा हुँदा रोई कराई, अभियानमा जनबाट रोक्न पनि सक्छे, बरु पछि आएर भेटौला । मलाई एकछिनको लागि दोष लाउने छिन् तर विचार-शीला छे । कुरा बुझिहाल्छे, अनि भत्ताई माफ दिन्छे भनी फनकक फक्केर घरबाहिर भए जहाँ घोडालाई तथार पारी छन्दक पर्खिबसेको थियो । फटक कफ्को हानी घोडा सवारी गरी एडी चलाए । तालिम प्राप्त वा विषय परिस्थितिको पूर्ण ज्ञान भएम्हे घोडाले बाटो ततायो । यसरी कहिले पनि कपिलबस्तुको सीमाबाहिर ढेन नराखेको थारुकेटा गौरवपूर्ण विश्वइतिहास निर्माण गर्ने कममा उनन्तीस वर्षको कलिलो उमेरमा आर पाउन नसक्ने संसारमा एकत्र हिँडे ।

बुद्ध

-डा. वामदेव सिंहदेल

उनले

सुनौलो दरबारभित्रको
ऐयासी जीवन छोडे ।

उनले आधा रातमा

अर्धाङ्गि नो छोडे

उनले आधारातमा

तारापुंज जस्तै छोरा छोडे ।

र उनले आधारातमा

शान्तिको खातिर
माया मोहको जंजीर तोडे ।

त्यो उज्यालो पुञ्ज

जुन उनकी आमाले
जन्मनुअगावै निलिथिइन्

त्यो शान्ति शिक्षाकै लागि

त्यै शीतलताकै लागि
त्यै समताकै लागि

आफेमा आफू सबार भै

लाम कस्दै गए ।

उनले कुप्राका व्यथा बुझे

उनले कुप्राको दारिद्र्य बुझे

मृत्युको जनमानसमा योटा विकाररहित
धारणाहरू फैलाउँदै

उबरभूमि

बगरभूमि

गाउँ, वस्ती र शहर चहारे
अहिंसा, समता र शान्तिका
बाटाहरू फराकिला बनाए ।

उनले बुधै बुद्धबीच

कसरी अगाडि बढ्नुपर्छ
त्यो सिकाए,

एसियामा समता, सम्यक् र संघका
मर्मत फैलाए,

सत्यतामा आहुति हुन
हामीलाई सिकाए

धर्म बुद्ध !

मानवबीचका भगवान्

हामी तिम्रो शरणमा छौं

हामी तिम्रो धर्मको शरणमा छौं

हामी तिम्रो संघको शरणमा छौं ।

“मानिसले आफ्नो निर्वाणको कारण आफेबन्धुपर्छ । कसेको
भक्ति र कुणाबाट कसैलाई निर्वाण प्राप्त हुन सक्दैन ।”

-बुद्ध

(भजन)

बुद्धको शरणमा जाओं

-सौम वज्राचार्य

जीवनको हरेक क्षणमा, बुद्धको शरणमा जाओं
खोखो यो मन लिएर मार्ग उनके अपनाओं ।

मानवहितका लागि ऊ सधैं सोचिरहन्थ्यो
जरा व्याप्ति मरणको दुःख बुझिरहन्थ्यो
जीवनको शान्त वाटो सधैं ऊ देखाइरहन्थ्यो ।

विश्वशान्तिका लागि, जसले सवथोक त्याग्यो
दुःखीहरूका लागि जसको मनमा करुणा जाग्यो
जसले दीन दुःखीलाई निर्वाणको वाटो दियो ।

भगवान् बुद्धको जन्म, बोधिज्ञान प्राप्त र महापरि-
निर्वाणको शुभ उपलक्ष्यमा हार्दिक शुभकामना !

★ मधुमेह

★ दम र खोकी

★ अमलपित्त

★ कमलपित्त

★ वातरोग

★ साथै पेटका सबै रोगको उपचारका लागि हामीलाई सम्झनुहोस् ।

पीयूषवर्षी औषधालय

महाबौद्ध, मासंगली फोन नं:- २२३६६०

बौद्धसाहित्यमा सुजाता

-रमेशप्रसाद न्योपाने

रमणीय उच्चेला अंगलमा सेनानी नामको महा प्राम थियो । यसे गाउँमा सुजाता नामको कन्याको जन्म भएको थियो । सुजाता सेनानीगाउँकी कुटुम्बिककी पुत्री थिइन् । उनका पिता स्वयं ठूला गृहस्थ थिए । संपत्ति कुलमा जन्मभएको हुँदा सुजाता सुजातकी थिइन् । उनलाई नन्द बला पनि भनिन्थ्यो । कालो कपाल, सोरो बर्षे र मधुरभावी, सुजाताको जन्म भएपछि भाव संसारमा सोन्दर्य बोध भएको थियो । सुजाताको जन्म मुहूर्त-जाई बौद्धवाङ्मयमा सोन्दर्यको पहिलो प्रस्फुटन पनि भनिएको पाइन्छ ।

सुजाता तथेरी भइन् । उनको सोन्दर्यमा दिव्यता चहैर्यमयो । गाउँको नजिक बरको रुखमा यसर तिनले आकस्मा गरिन् कि विवाह भएर पहिलो सन्तान पुत्र भयो भने तिनी बरको नित्य पूजा गर्नेछिन् । पछि तिनको विवाह वनि भयो र वितिको घर गइन् । प्रथम मध्याह्न सार्विच्छकं पुत्र उत्पन्न भयो । तिनको प्रसन्नताको कुनै खोया रहेन । तिनलाई आफूले कुमारी अवस्थामा भरेको आकलको संझना भयो र तिनले बरको पूजा भनें विचार गरिन् ।

सुजाताले एक हजार गाईलाई यष्टि मधु चरनको जायि जंगलमा पठाइन् । तिनीहरुको दूध पाँचसय गाई-लाई पिलाइन् । पाँचसय गाईको दूध फेरि २५० गाई-लाई पिलाइन् । फेरि २५० गाईको दूध १२५ गाईलाई

पिलाइन् । यसरी दूध पिलाउंदै सुजाताले अस्त्यमा सोहू गाईको दूध आठ गाईलाई पिलाइन्, ती आठ गाईको परिव दूधबाट निर्जल खीर बनाइन् ।

वंशाखपूर्णिमाको दिन थियो । सुजाताले उचाकाल-भन्दा अगाडि नै शंया त्याग गरिन् । शौचादि नित्य कर्मबाट निवृत्त भएर स्नानगरी सुन्दर सूक्ष्म र नूतन बस्त्र धारण गरिन् । शुद्ध चित्त शुद्ध मन बाह्य एवं आनन्दरिक सुदृढताको साथ तिनले खीर तयार पारिन् । सुजाताको मन चित्त त्यही बनवेदहालाई पूजा आराधना भरेर चित्र प्रसाद चढाउन प्रातुरे थियो जसको असीम अनुकम्भ्याले उनलाई पुबरत्न प्राप्त भएको थियो ।

सुजाताले आपनो दासी पूर्णिलाई बोलाएर बरको रुखमा यई पूजाको निमित्त ठाउँ सफा भर्न अल्लाइन् । पूर्णा पनि प्रसन्नतापूर्वक कलश, कुचो र आळन लिएर बरको रुखतिर लागिन् ।

त्वो दिन बोधिसत्त्वले यज्ञ महास्वप्न देखेका थिए । देविक कर्मबाट निवृत्त भएर भिक्षाटनकालको प्रतीकामा बृक्षको छायामा बृक्षको जारामा अडेस लागेर बसेका थिए । उनको मुख पूर्व दिशातर्फ थियो । उनको कान्तिबाट त्यस ठाउँमा अपूर्व उद्योति फंलिरहेको थियो ।

बोधिसत्त्व पद्यासनमा बसेका थिए । मुद्रा आज शान्त थियो । मन विचारको जंगलबाट बाहिर प्राउन खोजिरहेका थियो । कठोर तपस्याबाट शरीरले कमजोरी-

बाहेक केही पाउन सकेको थिएन आखिर जीवनको रहस्यलाई अर्कैं ज्योति बालेर खोज्नु आवश्यक भइरहेको थियो ।

पूर्ण आइपुगेपछि उनले देखी वरको रुखमा एउटा भव्य देवी मूर्ति पद्मासनमा बसेको छ । पूर्णलाई आश्रय लाग्यो र विचार गरी, “आज स्वयं वनदेवता उसकी मालिकनी सुजाताको प्रसाद ग्रहण गर्न यस मत्यंलोकमा आइपुगेका छन् ।

पूर्णद्वाट वनदेवताको रहस्यको समाचार पाएपछि सुजातालाई ज्ञन् आश्रय लाग्यो । वनदेवताको शुभ समाचार ल्याएको मा उनले पूर्णलाई धेरै बहुमूल्य लुगा र गहनाहुँ पुरस्कार दिइन् ।

आज सुजाता सोहू कलाको पूर्ण चन्द्रमा जस्तै भव्य थिइन् । उनको भित्री हृदयमा वनदेवताप्रति भक्तिको शृङ्खार थियो भने उनको शरीरमा पनि दिव्य आभूषणहुँ लहराइरहेका थिए ।

तिनको शरीरमा अभूतपूर्व सौन्दर्य दर्शन हुन्थ्यो । बक्षस्थलमा मोतीको माला, कानमा कुण्डल र आँखामा केशर तिलकले गर्दा तिनको शरीरमा दीर्घि र निर्मलता दुर्बै थियो । तिनका सेता पञ्च जस्ता दुर्बै भुजाहरूले स्वर्णपात्र समातेको थियो । त्यसभित्र वनदेवताको निमित्त प्रसाद थियो । त्यसबेला कसलाई थाहा थियो होला कि सुजाताले चढाएको यही प्रसाद मानव जातिको निमित्त महाप्रसाद हुनेछ । यहां प्रसादको भौतिक शक्तिले बौद्धदर्शनले विस्तार पाउनेछ । वरको रुखमा पुगेर सुजाताले सुर्वर्णपात्र भगवान् बोधिस्त्वको अगाडि राखिदिइन् र अहो एवं भक्तिपूर्वक भगवान्को अगाडि खडा भइन् ।

बोधिस्त्वले सुजातालाई देखे । उनको विमल दृष्टिमा सुजाता एउटी अबोध तर पूर्ण नारी थिइन् । सुजाता एउटी अबोध भावमा पनि नारी मनोविज्ञानका अनन्त सूत्रहरू भगवान् बोधिस्त्वलाई अनुभव भयो । सुजाताको सरलता देखेर बोधिस्त्व मुस्कुराए । उनले सुजातालाई अन्धकारमा राख्न चाहेनन् । उनले भने

“देवी, म कुनै बनदेवता होइन । तिमी जस्तै साधारण मनुष्य हूँ, तर सुजाताको निर्मल हृदयमा यसको कुनै असर परेन ।

उनले बोधिस्त्वलाई मनुष्य भनेर विश्वास गर्न सकिनन् र बारंबार भगवान्नलाई खीर ग्रहण गर्न आप्रह गर्न थालिन् ।

नारीको आप्रहमा त्यसबेला सारा कठोर समाधिहरूको हार भयो । त्यसपछि बोधिस्त्वले भने, “कल्याणी, सत्य अन्वेषणमा तिङ्गो खीर सहायक भयो । तिङ्गो सदा कल्याण होस् ।”

निरंजना नदीको किनारामा बसेर स्नान कर्म गरेर शुद्ध भावले बोधिस्त्वले ४६ गाँसमा त्यस प्रसादलाई ग्रहण गर्नुभयो । त्यो आहार बोधिस्त्वलाई बोधिवृक्ष मण्डपको प्रवासकालमा ४० दिनसम्म पर्याप्त भयो । ४६ दिनसम्म कुनै आहार ग्रहण गर्नुपरेन ।

बौद्धसाहित्य आज सुजाताको ऋणी छ । सुजाताले चढाएको खीर ग्रहण नगरेको भए बोधिस्त्वको दुर्बलता हराउने थिएन । प्रति कठोर उपवासबाट दुर्बल शरीरको हार भइसकेको थियो । दुर्बल शरीरबाट निम्न लागे को ष्योतिलाई सुजाताले आपनो भक्तिबाट उकासेकी थिई । यशोधाराबाट विरक्त तिद्वार्थलाई सुजाताको निर्मलता कोमलता र भक्तिले फेरि सांसारिक जीवनको त्यही वृत्तमा आकर्षण गरेको थियो । नारोप्रति उपेक्षाभाषबाट शुरू भएको बोधिस्त्वको महाभिनिष्ठग र नयाँ ब्रह्मण्डको यात्रा नारीक अलौकिक प्रेरणाबाट पूर्णता साथ अगाडि बढेको थियो ।

नारीबाट वासनाहरूको मात्र प्रेरणा हुन्छ कि सूजनात्मक भावहरूको पनि प्रेरणा हुन्छ ? बौद्धसाहित्यमा नारीको स्थान के हो ? यही रहस्यका सूत्रहरूलाई सम्पूर्ण बौद्धसाहित्यमा कलात्मक ढङ्गले बयान गरिएको छ र आज सुजाता जस्तो नारीको कोमलता र भक्तिले गर्दा बौद्धसाहित्यको गरिमा बढ्न गएको छ ।

नेपालमा बौद्धधर्म

-सुबर्ण शाक्य

बुद्धधर्म भनेको भगवान् सिद्धार्थ गौतम बुद्धले मनुभ्यमात्रलाई जीवन सफल कार्य देशना अर्थात् उपदेश ननु भएको कुरा हो । बुद्धले आपनो जीवनकालमा अनुभव वरेको लाई व्यावहारिक रूपमा बताएका कुरा नै उनका उपदेश हुन् । उनका अनुभव दुई प्रकारमा विभाजित गर्न सकिन्छ । एउटा बुद्धत्व प्राप्तिश्रविको र अर्को बुद्धत्व प्राप्तिपछिको । बुद्धत्व प्राप्तिश्रविको अनुभवले उनलाई महामानव बनाएको छ । सम्पूर्ण मानवलाई उदार गर्न खोज्ने ध्यक्ति महामानव हुन्छन् । बुद्धका प्रत्येक उपदेश मानवको उद्धारका लागि देशित छ । मानवको उद्धार भनेको दुःखबाट मुक्ति हो । दुःख भनेको मानिसको जन्मको साथ साथै आउने कुरा हो भनी उनले सिद्ध गरेका छन् । मानिस क्रियाशील हुन्छ । ऊकुनै न कुनै क्रिया नगरी बस्ने सक्दैन । शारीरिक, वाचिक र मानसिक रूपमा उनका क्रियाहरू भइरहन्छन् । ती क्रियाको कारणबाट नै दुःख उत्पन्न हुने हुन्छ । यसै कारणले जन्मको साथसाथै दुःख बोकेर आएको मनिएको हो । यही दुःख निवारण गर्ने उपायस्वरूप बुद्धले आपना उपदेशलाई अगाडि सारेका हुन् । उनका प्रत्येक उपदेशमा सम्यक् ज्ञानको महत्ता छ । त्यही सम्यक् ज्ञान जनजनमा संचार बरी अवबोध गराउने भनेकै उसको धर्मप्रचार हो । ‘बुद्ध’ भनेको ‘ज्ञान’ हो । त्यो ज्ञान बुझेर पालन गर्नु नै ‘धर्म’ हो । त्यो ‘धर्म’ पालन गर्न गराउन प्रयत्नरत्न हुनु नै ‘सङ्घ’ हो । यही बुद्ध, धर्म र सङ्घलाई ‘त्रिरत्न’

भन्दछ । जसले त्रिरत्नको शरणमा आफूलाई आग्रसर गराउँछ त्यसलाई बौद्ध भन्दछ । त्यही बौद्धको आचरण बुद्धधर्म हो ।

बौद्धको सिद्धान्त कहिल्यै बदलेको छैन तर बुद्धधर्म भने बदलेको छ । आफू बौद्ध बनेर बुद्धको अनुयायीको यही नाममा आचरण बदलेमा बुद्धधर्म नै बदलेको हुन्छ । कारण कि धर्ममा निकायहरू बढ़दै जान्छन् । जति निकाय बढ़दै जान्छ उति विधि फरक भएपछि त्यसमा यताउतिको संगत मिसिन पुग्छ । मिसावटको रूप अर्कै हुनसक्छ । रूप फरक भएपछि बहुरूपी बन्छ । यही बहुरूपमध्येको बुद्धधर्मको रूप नेपालमा छ । नेपालका पका बौद्ध मानिने हरू शाक्य र वज्राचार्य हुन् । त्यपैष्ठि तुलाधर आदि धेरै जातहरू बौद्ध मानिन्छन् । शाक्य र वज्राचार्यहरू बुद्धले अपनाएको मिक्तु जीवनस्वरूप चूडाकर्म गर्दा सम्पूर्ण केश खोरन्छन् । उनीहरू उपोत्थको विधि पालन गर्न्छन् साथसाथै मद्य, मांस, मत्स्य, मुद्रा एवं मैथुन सेवन गर्न्छन् । यही बुद्धधर्म उनीहरू पालन गर्न्छन् । तुलाधर आदि बौद्धजनहरू चूडाकर्म गर्न्छन् तर टुपी राखेर टोपी लाउँछन् । संपारका कुनैपनि बौद्धहरूको टुपी हुँदैन तर नेपालीबौद्धहरूको विशेषता भनौं टुपीवाल छ । नेपालको बुद्धधर्ममा धेरै विशेषताहरू देखिन्छन् जसमा नेपाली बौद्धहरू गौरव मान्छन् । भगवान् बुद्धको कर्मभूमि भारतमा पनि जातपात छुवाछूटको उच्चनीच मन नपर्ने सबै बुद्धधर्ममा शरणलिई बौद्ध बन्छन् भने

नेपालमा स्वयं बौद्धहरू जातपात छुवाङ्गट र उच्चनीच द्यवहार पालन गरी गर्दै गर्छन् । पशुबलि दिएर प्राणी हिसा गरेको देखेर अन्धविश्वासलाई निर्मूल पार्न सांस्कृतिक कान्ति ल्याएका बुद्धका नेपालीअनुयायीहरू पशुबलिदई देवाली मान्छन्, गुठी छलाउँछन् र जात्रा मान्छन् अति संस्कृतिको गुणगान गर्छन् । आङ्ग, तर्पण र यज्ञ होम नै निवणित्वको बाधा सान्ने भगवान् बुद्धको आवनालाई नै उछिनेर थाढ, तर्पण र यज्ञ होमैमा जोड दिएर पल्टेटी मारेर आफै बुढ हुने र निर्वाणित्व प्राप्त नै विधि यहाँ अपनाउँछन् । यस्तै बुद्धधर्म नेपालमा छ ।

धर्म आफ आपनो हुन्छ । धर्मका प्रतिषादक र धर्मका प्रतिपालक आपने सिद्धान्त बोकेका हुन्छन् । कुनै कुनै धर्म यस्तो हुन्छ कि न प्रतिषादकको ठेगाना न प्रतिपालकका तही उदेश्य नै रहेको हुन्छ । यी दुबै कुराको अन्नाबना बति अर्थ सञ्चालित भइरहने पनि देखिएको छ । उदाहरण बोझ्ने हो अने नेपालमा बलेको बुद्धधर्मलाई बनि लिन तकिन्छ । बुद्धधर्म अन्नासाथ भगवान् शाश्वतिंह तथागतद्वारा प्रतिपादित धर्म नै तंसारले दर्शन, सिद्धान्त र व्यवहारको रूपमा मुख्य बुद्धोपदेश हो र शोलाचरण हो । यहो बुद्धधर्मको व्याख्या गर्दै विभिन्न निकाय छाडा भए । यही निकायमा पहिला महसांघिक र स्थविरवाद दुई आगमा बाँडिए । यसेबाट दुबैका आफ आपना निकायहरू बन्दै गए । यसेबाट सहायानको सूजना भयो । यसै कममा माध्यमिक, योगाचार सौन्नान्तिक र सर्वास्तिवाद आदि सिद्धान्तहरू प्रतिपादित भए । नागार्जुन, आर्यदेव, चन्द्रकीति, भाव्य, बुद्धपालित, असंग, बसुबन्धु, दिङ्नाग, धर्मकीति, शान्तरक्षित र सञ्ज्ञभद्र आदि आचार्यहरूले गहकिला तर्कहरू प्रस्तुत गर्दै बुद्धधर्मलाई अगाडि बढाउँदै लगे । यी

सम्पूर्ण आचार्य र तिनीहरूका सिद्धान्त नेपालमा पनि प्रवेश भएको छ । नवव्याकरणलाई नेपालमा धेरै सम्मानित गरिएको छ । यसेको आधारमा पूजाकिया पञ्चतिहरू पनि सञ्चालित छन् । यति भएर पनि नेपालमा आपने पनको बौद्धपञ्चति छ । सबैको सार संखेप रहेर पनि कुनचाहिँ निकायको ठोस आधारमा नेपालमा बुद्धधर्म सञ्चालित छ भन्न गाहो छ । नेपालमा पूर्वलिच्छवीकालदेखिका बौद्धविहारहरूको वर्णन पाइन्छन् । लिच्छवीकालदेखिका विहारहरू त शिलालेखसहित यत्त्र छन् । यी विहारहरूले नेपालीबौद्धपरंपरालाई ऐतिहासिक साक्ष्य छाडागरेका छन् । परंपरागत बौद्ध इतिहास विनीहरूले बताएका छन् । बर्तमान अवस्थाले पाली बौद्धगत्मा नबइतिहास नै छाडागरेको छ । एउटा बौद्धले आपने सन्तानलाई ब्रबोद दर्जामा राख्ने र आइने छोरा-छोरीलाई बौद्धपरंपराबाट च्युत गराउने बुद्धधर्म च्यहोरेको नेपालको बुद्धधर्मको प्रकृति अरु बौद्धदेशमा जन्दा छुटै प्रकारको छ । बस्तै संस्कृतिमा हुकेको नेपालमा बुद्धधर्म लाँच्चैको कहीं नभएको बुद्धधर्मको नमूना नै हो ।

नेपालीबौद्धपरंपरामा जगवान् बुद्धका अप्रभावकहरू सारिपुत्र र महामौद्गल्यायनको ठूलो महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ । विहारहरूमा यी दुईका प्रतिकृतिहरू पाइन्छन् । बौद्धहरू यिनीहरूप्रति असीम श्रद्धा पनि राख्छन् । यति हुँदाहुँदै पनि विहारबासीहरू चीबरवस्त्र धारण गरेका बौद्धहरूलाई परंपराबादी धर्मका विपक्षी सरह ठानिन्छन् । चीबखस्त्रधारीहरू पनि नेपालीचलनका परंपरागत पूजा आजाभन्दा अलग्य छन् । यिनीहरू गृहस्थ होइन्तन् अनगारिक हुन् । विहार उनीहरूको वासस्थान हो र त्यहाँ उनीहरू धर्मदेशना र बुद्धपूजा गर्छन् । त्यस बुद्धपूजामा नेपाली

बौद्धहरू समाविष्ट हुन्छन् र धर्मदेशना सुन्छन् । विहारमा
धर्मदेशना सुनेर बुद्धपूजा गरेर आइसकेपछि घरमा
पुरोहितबाट निधारभरि टीका लगाउने पूजामा सरिक
हुन्छन् । नेपाली बौद्धहरू पूजा र भक्तिमा विशेष चाख
राखदछन् । पूजा गर्न पाएपछि ढुंगा, माटो, काठ, ईंट र
भान्छाका नाडलो कुचो सहित चुपो र तरवार जस्ता
हतियार समेतको पूजा गर्न रस त्यनारथणको
ब्रत पनि लिन्छन् । पूजाप्रिय बौद्धहरू पूजामा
विविध वस्तुहरू चढाउँछन् । चढाएका वस्तुहरू संकल्प
गराउने चलनले जग लिएर बसेको छ । पूजामा विधि
गर्दा स्तोत्र पाठ र वाक्यहरू उच्चारित गरिन्छन् । पूजामा
हच्चारण हुने बाक्य पूर्ण अनेपाली भाषा छन् । आफ्नो
आतिथ्रुसार देनिक बोलीचालीको भाषामा उच्चारित
नहुने मात्र होइन त्यसको भाव र अर्थ समेत नबुझिने
भरी पूजाका वस्तुहरू समर्पित गर्दछन् । बौद्ध पूजाकर्मको
भाषामा संस्कृत नै टोपत्वदछन् भने पालीको प्रवृत्ति पनि
रहेको छ । सर्व आ-आफ्नो क्रियापद्धतिको भाषा र विविध-
लाई नै उच्च र महान् ठान्छन् । यो नै नेपाली बौद्धको
आफ्नो पन हो । यहाँ धर्म स्वतन्त्रता छ, अतः धर्ममा
सुधारको कुरा नै गर्नुहुन्न । धर्म सुधारको कुरा गर्नु

लाभ्यना गर्नु ठानिन्छ । यहाँका धार्मिकहरू कहीं गएर
पेंडा र दिछिना चढाएर आफूले गरिएका पापहरू निवारण
गर्न पूजा भाकल गर्न र सन्तोष हुन्छन् अनि पापनिवृत्त
भएको संझन्छन् । आफूलाई शान्त बुद्धका अनुयायी
ठान्छन् । यही बौद्धपरंपरा अहिले नेपालमा छ ।

नेपालीबौद्धहरू सहिणु छन्, समन्वयवादी छन्,
भक्त छन्, भन् ईश्वरवादी छन्, सरल छन्, बौद्ध इतरकाहरू
यसरी तारिक गर्न र बौद्धहरू खुशी हुन्छन् अपनो तारिक
सुनेर । जातमा कटूर छन्, धर्ममा पिठलभू छन्, हाहामा
लाग्छन्, फोहोर नदीमा नुहाउँछन्, जातले बौद्ध
मान्छन्, भातमा जात ठान्छन् आदि कस्तैले पनि भन्छन्
भने त्यस्तो व्यक्ति नेपालमा चलेको मौलिक बुद्धधर्मतर्क
थाहानहुने व्यक्ति ठहर्छ, त्यस्तो व्यक्ति द्वेषी ठहर्छ किनकि
आपनो देशना जस्तो छ उस्तै धर्म पालन गर्नेलाई
टीकाटिपणी गर्ने कस्तैको अधिकार छैन । धर्ममा स्वतन्त्र
भएपछि जस्तै जस्तै धर्म मानेपनि कस्तैको कपाल किन
दुखनुपर्छ ! आफ आफ्नो धर्म माने भइहाल्छ, अहलो
चासो किन ! नेपाल बुद्धको जन्ममूर्ति, त्यसैले यो पवित्र
भूमि हो । यसैले नेपालमा मानिएका बुद्धधर्मलाई उतिकै
पवित्र मान्छन् । नेपाली बौद्धहरू यसैमा सन्तोष छन्, सुवा
छन् । ★

२५३६ औं बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा हादिक शुभ-कामना

६/५६८ शुक्रपथ, न्यूरोड
काठमाडौं, नेपाल
फोन न. २२१०३२/२२५४५०

नेपाल प्रेस परिवार

पवित्र वैशाख-पूर्णिमा

-शामणेर अशोककीति

प्रत्येक नब बबैको बासन्ती पवनसेंग पलाएर आउने कलिला हरिया मुना, कर्ण प्रिय सुमधुर गीत गाउने कोइलो तथा चहक्ने बुलबुलचरीले बैशाखपूर्णिमालाई स्वागत गर्न चिरकालदेखि प्रतीक्षा गरे ज्ञ प्रत्येक शान्ति-प्रिय नेपाली अधीरतापूर्वक यस पवित्र पावन दिवसको प्रतीक्षा गरिरहेका हुन्छन् । यो दिवस त्यसै पवित्र-पावन बनेको होइन । यसको पछि एक ऐतिहासिक युगपुरुषको देन छ जो कि नेपालको धर्तीमा जन्मेका थिए । संसारलाई प्रथमतः उहाँले अर्हिसा, मानवता, भाइचारा, स्वाधीनता, शान्ति र मुक्तिको सन्देश दिएका थिए तर अहिले दुःखलाग्दो कुरा के छ भने नेपालो आफूलाई बुद्ध जन्मेको देशवासी हो भनेर पनि वहाँलाई इतिहासको पन्नामा माज सीमित राखेका छन्, परिपालनमा उपेक्षा गर्न थालेका छन् वहाँको सारा यथार्थ शिक्षाहरूलाई । इस प्रसंगमा उर्दू शायर डा. इकबालको यो शायरी याद आउँछ—

“दौम ने पंगामे गौतम की जरा परवाह न की ।
कद्र पहचानी न अपने गंहरे एक दाना की ॥
ज्ञानकार उसने किया जो जिन्दगी का राज था ।
हिंद को लेकिन खाली फलसफे पर नाज था ॥
शमाए हक से जो मुनद्वर हो, यह वह मह किल
न थी ॥

आह शूद्रके लिए हिन्दोस्तां गम खाना है ।
दर्दै इन्सानी से इस बस्तीका दिल देगाना है ॥

बरहमण सुरशार है अब तक मरु पिन्दार में ।

शमाए गौतम जल रही है महकिल अप्रयार में ॥

अतः आओं पुनः एकपटक वहाँ मानव महामान बको विशुद्ध जीवनचरित्र र यथार्थ शिक्षा स्मरण गर्ने र धारण पालन गर्ने । अब जब कि अन्धभौतिक विज्ञानको कूर पञ्जामा परेर मानवजीतिको अस्तित्व खतरामा परेको छ । अविद्या र अधर्मरूपी बाहदो नुस्खमा परेर भोक्तमरी, अपराध र युद्धको बिभीषिकामा एकाइसौं शताब्दीमा प्रवेश गर्ने मानव बारंबार खरानी भई रहेको छ; शायद इतिहासले योन्नदा पहिले तथागत गौतमको शिक्षालाई त्यति खाँचो महशूश गरिएको थिएन होला जति कि वर्तमान र भविष्यको इतिहासले गरि-रहेका छन् ।

सुदूर अतीत कालमा भारतको वाराणशीबाट आएका सूर्यवंशी क्षेत्रीराजा ओडकाकका सन्तानहरू पश्चिमी नेपालका तराईको जंगलमा केही खास कारणवश बसाइ सराइ गर्न पुगेका थिए । कोही ऋषि कपिल तपस्या गरेको जंगलमा बसे, उनीहरू शाक्य थिए । तो शाक्य-हरूले त्यस ठाउँको नाम कपिलवस्तु राखेका थिए । जेठी छोरीपट्टिका सन्तान कोलायहरू कपिलवस्तुमन्दा पूर्वको भू-भाग देवदहमा कोलीयग्राम बसाए । त्यस ग्रामलाई रामग्राम पनि भनिन्थ्यो । ती मेरा फुपेरा भाइ बहिनीहरूमा आयंरगतको शुद्धि राखनको आतिर आपसमें बिहेबारी हुने गद्दियो । यस शाक्यवंशमा

जन्मेका शुद्धोदन र कोलीयंशमा जन्मेकी मायादेवीका प्रथम सन्तान हुनुहुन्थ्यो तथागत भगवान् बुद्ध। वस्तुतः शुद्धोदन शाक्य गणराज्यका प्रमुख थिए भने मायादेवी कोलीय गणराज्यकी राजकुमारी। तथागतको नाम बालबकालमा सिद्धार्थ गौतम थियो। प्राचीन परम्परागत गणनानुसार ६२३ ई० पू० तर आधुनिक इतिहासकार-हस्तका गणनानुसार ५६३ ई० पू० जब मायादेवी प्रथम प्रसवको लागि माझत देवदह (रामप्राम) जाँदै चिह्नत बैच बाटोमा पर्ने लुम्बिनी काननको सुवास छनै एक शालबृक्षको शीतल दहारीमा बहाँको प्रसव हुन पुर्यो र बहाँको कोखबाट वैशाखपूर्णिमाको दिन सर्वार्थ-सिद्धको जन्म भयो।

भगवान् दीपकर बुद्धको चरणकम्लमा नतमस्तक भई आफू पनि बुद्ध बन्न सकू अनी प्रार्थना गर्नुभई त्यस बेलादेखि चार असंख्य र एक लाख कल्पसम्म दश पारभिता गुणधर्म पूरा गर्ने समेत ऋषि सिद्धार्थको रूपमा जन्मनासाथ यस धर्तीमा सात पाइला टेकी—

“अगगोहर्मस्ति लोकस्त-जेठोहर्मस्ति लोकस्त।

जेठोहर्मस्ति लोकस्त-अनुत्तरोहर्मस्ति लोकस्त॥”

भनेर सिंहनाद गर्नुभएको थियो। त्यसबेला धरती-माताले आफ्नो छातीमा सातवटा क्षेलको फूल उत्पन्न गरी सिद्धार्थका मसिना पाइलाहरूको स्वागत गरेको थिइन् भन्ने कुरा बौद्धवाङ्मयमा कलात्मक वर्णन गरिएको छ। अद्यादधि पनि लुम्बिनीमा अशोक सभ्राट-को अभिलेखयुक्त शिलास्तम्भमा “हिंद बुधे जाते सक्य-मुनि’ति हिंद भगवं जातेति लुम्बिनि गामे...”

भन्ने पुरातात्त्विक र पुरालिपि प्रमाण पढ्न सकिन्छ।

तर, बुभन्न्य, मायादेवीले आफ्नो प्यारो छोरो सिद्धार्थलाई सात दिनभन्दा बढी ममतामयी दूध खुवाउन

सकिन्न र तुवितलोकवासी भइन्। त्यसपछि सानी आमा प्रजापती गौतमीले बहाँको पालनपोषण गर्नुभयो। १६ बर्षको अवस्थासम्म राजकुमार सिद्धार्थले गणतन्त्रो-चित्त शिक्षा प्राप्त गर्नु शस्त्र र शास्त्रमा नियुणताको परीक्षा दिएषकि यशोधरासेंग स्वयम्भवर ग्रहण गर्नुभयो परन्तु बहाँ जन्मजात गंभीर र शान्त प्रकृतिको पुरुष हुनुहुन्थ्यो। अतः विरक्तमावले रहनुहुन्थ्यो। अधिकाधिक समय एकान्तवासमा ने बिताउनुहुन्थ्यो। राजकीय भोग-विलास बहाँलाई रोगको समान प्रतोत हुन्थ्यो। संसार बहाँको लागि असार थियो। राजा शुद्धोदन सांसारिक भोग विलासका सामग्रीहरू एकत्रित पारेर बहाँलाई एक कुशल र सांसारिक राजकुमार बनाउन चाहन्थ्यो। शीत, ताप र बर्ज तीने श्रुतुको सुहाउंदो भिन्न-भिन्न रंगमहल निमार्थ गरिएका थिए तर परमार्थ आनन्दमा लीन रहने सिद्धार्थलाई संसारको छोक्रो आकर्षणले आकर्षित पार्न सकेन। बहाँ सदा उदासीन रहनुहुन्थ्यो। यो उदासीनताविना शुद्धोदनको लागि चिन्ताको विषय बनिरहेको थियो। एक दिन मन बहलावको लागि बहाँ-लाई स्वर्ण सुरजित रथमा बसाएर नगरमा घुमाउन सगियो। नगर प्ररिक्रमा गर्दा अचानक बहाँको दृष्टि एउटा बूद्ध, एउटा रोगी, एउटा शव र एउटा परिद्राजक माथि पन्दो, बुद्ध, रोगी, शव र परिद्राजकको यो रूप देखेर बहाँको हृदय करुणाले द्रवीभूत भएर आयो। बहाँलाई यस्तो जान भयो कि संसारको यो स्वरूप यथार्थ पहलु हो। बहाँले विचार गर्न थालनुभयो-हाथी जन्मन्छौं र जीउंदछौं एक दिन मनको लागि, हुक्केर जवान हुन्छौं अतहाय बूढो हुनको लागि, निरोगी छौं रोगी हुन्छौं उपेक्षित जीवन बिताउनको लागि.....। यस जीवन, स्वास्थ्य र यौवनको अन्तमात्र मृत्यु, रोग

ए ज्ञान हो । कृतिम संसारको बास्तविक स्वरूप यही हो । देखावटी संसारको नगरूप यो न हो । क्षणिक सुखमा आनन्दित संसार विहोशीको अवस्थामा लगातार मृत्युको सुखमा गइरहेको छ । संसारको बाह्य क्षणिक सुख त चिरन्तन दुःखको आधारशिलामा टिकेको छ, जोद्धन र योवनको स्मृतिरेखामुनि ज्ञान र मृत्युको भयानक उपहास छ । शब्दको यथार्थ धरातलमा जीवनको मिथ्या नृत्य भइरहेको छ । यसप्रकार बाह्य स्तरमा कृतिम आभूषण र सोहू शृंगारले सिंगारिएको संसार आन्तरिकरूपमा सौन्दर्यविहीन, रिक्त र खोक्रो छ; हाँसो र पुस्कानपछि रगतको आँसुले पोतिएको रोदन र क्रन्दन छ । यो निरीह संसार मूकभाषामा त्राण मागिरहेको आभास भयो वहाँलाई । अतः वहाँ बोधिसत्त्व, बुद्धभई संसारमा व्याप्त दुःखको कारण र निवारण खोजन, संसारमा त्राण दिन वै यक्षिक कनक, कामिनी र कृतिको साथ साथ माता-पिता, पत्नी, नवजात पुत्र राहुल, राजपाट, सुख वै भव त्यागेर उनतीस वर्षको अवस्थामा गृहत्याग गर्नुभयो, महायात्राको लागि महाभिनिष्ठकमण आपनो प्रश्नको हल पाउन भोक र प्यासको भीषण मारलाई सकेर पनि यताउती भट्किरहनुभयो । विभिन्न मताचार्यहरूसँग सत्संग गर्नुभयो तर दुःखको कारण र निवारण पत्तो पाउनुभएन । तत्पश्चात् ६ वर्षसम्म दुष्कर तपस्या गर्नुभयो । तैपनि पत्तो लागेन । अतः वहाँले दुःशकर तपस्याको त्याग गर्नुभयो । स्थूल भोजन ग्रहण गर्न थालनुभयो । विस्तारे तन र मन स्वस्थ र मजबूत हुँदै आयो । यो देखेर तपस्यामा सहयोग गर्ने पञ्च वर्गीय भिक्षुहरू श्रमण घोतम भ्रष्ट भयो भनेर वहाँलाई वहिष्कार गरेर, छोडेर गए । तैपनि वहाँले एकले भिक्षाटन गर्दै ध्यानाभ्यासमा लागिरहनुभयो ।

एक दिन उरुबेलाको निरन्जना नदीको तीरमा सुजाता नामकी गृहणीबाट पायस दान पाउनुभयो । यो पायस ग्रहण गरी बोधगयाको बोधिवृक्षमुनि स्थिर बसी ध्यान भावनामा लीन हुनुभयो र अन्ततः समाधिस्थ हुनुभयो । रात्रीको प्रथम याममा आपनो विगत जन्मको इतिहास देखनुभयो । मध्ययाममा दिव्यचक्र प्राप्त गरेर सम्पूर्ण संसारलाई आफ्नो कर्मको फल चाल्दै गरेको देखनुभयो र तृतीय याममा द्वादश निदानको ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो । यसरी वहाँ सम्पूर्ण रूपले भगवान्, अर्हत्, सम्यक् सम्बुद्ध हुनुभयो । अब वहाँको साधना सफल भयो । बुद्धत्व लाभ गरेपछि उपदेशमृत धारा उदानको रूपमा यसरी प्रस्फुरित भयो ।

“अनेक जाति संसारं, सन्धाविस्सं अनिविसं ।
गृहकारकं गवेहस्त्वं, दुख्वा जाति पुनर्पुनं ॥
गृहकारक दीदोऽसि पुन भेहं न काहसि ।
सच्चा ते फासुका-भग्ना गहूर्टं विसंखितं ॥
विसंखारगतं चित्तं-तद्वानं खतमज्जगा ।”

अर्थात्—यो स्फन्द्य शरीररूपी गृह निर्माण गर्ने है गृहकारक । तिमीलाई खोज्दा-खोज्दै मैले संसारमा अनेक जाति जन्म लिई बारम्बार दुःख भोगे । हे गृहकारक ! अब तिमीलाई देखीसिकै । गृह बनाउने तिन्मा सामग्रीहरूलाई विनष्ट गरिदिइसकै । अब तिमी पुनः यो दुःखरूपी गृह बनाउन सक्दैनौ । मेरो चित्त संस्कार विहीन भइसक्यो, तृष्णा सर्वथा क्षय भइसक्यो ।

जुन दिन वहाँले बुद्धत्व लाभ गर्नुभयो, यो दिन पनि वैशाखपूर्णिमाकै दिन थियो । तत्पश्चात्, वहाँले लोकमाधि अनुकूल्या राख्नी आफूले प्राप्त गरेको, अमृतपदको बाटो देखाउने प्रसङ्गमा दुश्कररचर्यामा सहयोग गर्ने पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई सारनाथको ऋषिपतन मिगदाव वनमा

प्रथम धर्मदेशना गर्नुभयो । यसैलाई धर्म-चक्र-परिवर्तन भनिन्छ । यस प्रथम धर्मोपदेशना सुगत शास्ताले मध्यम मार्गलाई यथार्थ मार्ग बताउनुभयो । यो मध्यम मार्ग दुई अतिको परित्याग नै हो । प्रथम अति (अन्त्य) इन्द्रिय काम सुखमा लीन हुनु हो । यस संसारलाई शास्ताले आसक्तिपूर्ण बताउनुभयो । यो अति (अन्त्य)लाई शास्ताले हीन, ग्राम्य, अनार्य र अनर्थकारीको संज्ञा दिनुभयो । दोस्रो अति (अन्त्य) आफूलाई कष्ट दिनु हो । यो दुःख, अनर्थ र अनर्थसंयुक्त छ भनी सम्बोधन गर्नुभयो । दोस्रो अन्त, विरक्त भएर अतीन्द्रिय सुखको कामना गर्नु हो । यी दुई अन्त्यको बीचको मार्ग नै उत्तम मध्यम मार्ग हो ।

अगबाटू शास्ताले मध्यम मार्ग अबबा दुःखको कारण र निवारणलाई चतुरश्चार्य सत्यको रूपमा बिश्लेषण गरी देखाउनुभयो । दुःख आर्यसत्य, दुःख कारण आर्य-सत्य, दुःख निरोध आर्यसत्य, र दुःख निरोध मार्ग आर्यसत्य ।

दुःख आर्यसत्यः— जन्म दुःख हो, दूढो हुनु दुःख हो, मृत्यु दुःख हो । शोक, शोक, रोग दुःख हुन्, अप्रियसंग मिलन दुःख, प्रियको बिछोड दुःख हो । संझेपमा पाँच उपादान स्कन्ध (नाम, रूप, वेदना, विज्ञान र संस्कार) नै दुःख ।

दुःखको कारण-आर्यसत्यः— दुःखको मूल कारण अविद्या र तृष्णा नै हो । अविद्या भएमा संस्कार हुन्छ, संस्कार भएमा विज्ञान हुन्छ, विज्ञान भएमा नाम-रूप, नामरूप भएमा घडायतन, घडायतन भएमा स्पर्श, स्पर्श भएमा वेदना, वेदना भएमा तृष्णा, तृष्णा भएमा जन्म, जन्म भएमा व्याधि, मरण, शोक, रुन, कराउनु,

चिन्ता, परेशानी र नानाविध दुःखको उत्पत्ति । यसैलाई द्वादशांग वा प्रतीत्यसमुत्पाद भनिन्छ ।

दुःख निरोध आर्यसत्यः— जसरी दुःख समुदय उत्पन्न हुन्छ, त्यसको उल्टो कममा दुःख निरोध हुन्छ ।

दुःख निरोधको मार्ग आर्यसत्यः— दुःख निरोध गर्नको लागि अविद्या र तृष्णाको क्षय गर्नुपर्छ र अविद्या र तृष्णालाई क्षय गर्न शील, समाधि र प्रज्ञाको बाटो अबलम्बन गर्नुपर्छ अथवा आर्य आषट्ठाङ्गिक मार्गको अनुशीलन र अनुगमन गर्नुपर्छ । शील भनेको सदाचार र संबद्ध हो । सम्यक् वाणी, कर्मन्ति, आजीविका र सम्यक् व्याधाम, यी चार मार्ग शीलका सोपान हुन् ।

तत्त्वात्त्व भनेको समाधान अबबा कुशल चित्तको एकाग्रता हो । एउटा आलम्बनमा सम्यक्-रूपले चित्त र बेतत्तिक भर्मको प्रतिष्ठा गर्नु । सम्यक् भा बना र भर्मक् स्मृति समाधिका हुई कीला हुन् ।

प्रज्ञा भनेको परम ज्ञान हो, परम विद्या हो । यो प्राप्त भएमा अविद्या स्वयं नाश भएर ज्ञान जसरी प्रकाश भएमा अङ्गध्यारो विलीन हुन्छ । यो चित्तको सर्वोपरि विकास हो । यसका पनि दुई सोपानहरू छन् । ती हुन्-सम्यक् दूषिट र सम्यक् संकल्प ।

(१) सम्यक् वाणी भनेको मिथ्या बचन नबोल्नु, चुगलाई चापलुसी नगर्नु, कठोर बचन नबोल्नु, र बकवाद नगर्नु हो ।

(२) सम्यक् आजीविका भनेको हिसाको सहायक कार्यद्वारा हुने आजीविका नगर्नु, परधन ग्रन्थहरण गरेर जीविका नगर्नु, मानिसको बेच बिखन गरेर जीविका नचलाउनु, व्यभिचार गरेर जीविका नगर्नु, हातहतियाद

बेचेर जीविका नगर्नु, विष तथा नशालु पर्दार्थ बेचेर जीविका नगर्नु हो ।

३) सम्यक् व्यायाम भनेको ग्रहण भएको खराब बानीलाई त्याग्नु, उत्पन्न नभएको खराब बानीलाई उत्पन्न हुन नदिनु, ग्रहण नगरिएको रास्रो बानीलाई ग्रहण गर्नु र ग्रहण गरिएको रास्रो बानी लाई कायम राखी बुद्धि गर्नु हो ।

४) सम्यक् कर्मन्त भनेको हिसा नगर्नु, व्यभिचार नगर्नु, नशापान नगर्नु, जुवा नखेल्नु, ओरी नगर्नु आदि हुन् ।

५) सम्यक् स्मृति भनेको कायानुपश्यी भएर उठ्दा, बस्दा, हिँड्दा, बोल्दा, काम गर्दा, सुत्दा आदि कायिक कर्म गर्दा जागरूक हुनु हो, सुख दुःखप्रति जागरूक भई बेदनानुपश्यो हुनु, चित्तलाई रागी, द्वेषी, मोही भएको वा नभएको थाहापाई चिन्तानुपश्यी हुनु र मनको विषय, क्रोध, काम, लोभ, मोह, मद, मात्सर्य, आलस, उद्धत-पन, पश्चात्ताप संशयप्रति सचेत भई धर्मनुपश्यो हुनु नै स्मृति ठीक राख्नु हो ।

६) सम्यक् भावना भनेको कुशल चित्तको एकाग्रता हो । चार स्मृति उपस्थान र चार सम्यक् व्यायाम समाधिका सामग्री हुन् । यिनै आठ धर्मको भावना गर्नु नै सम्यक् भावना वा समाधि हो ।

७) सम्यक् दृष्टि भनेको दुःख, दुःखको कारण, दुःखको निरोध र दुःख निरोध गर्ने मार्ग, तथा प्रतीत्य समुत्पादकाट, दुराचार र दुराचारको कारण एवं सदाचार र सदाचारका कारणलाई ठीक-ठीक जान्नु नै हो ।

८) सम्यक् संकल्प भनेको नैष्कर्म संकल्प अवधाराद संकल्प, अहिसा संकल्प, तृष्णारहित संकल्प,

क्रोधादि जावरहित संकल्पलाई सम्यक् संकल्प भनिन्छ ।

उपर्युक्त आर्य अष्टांगिक मार्गको अनुसरण गरेर अविद्या र तृष्णासहित राग, द्वेष र मोह निरोध गर्न्यो भने निर्वाणमा पुगिन्छ । निवार्णको प्रयोग यत्रतत्र भएता पनि यसलाई बुझ्न र परिभावित गर्न कठिन छ । भगवान् बुद्धको धर्मले अनित्य, दुःख र अनात्मलाई व्याख्या गरेको छ । वहाँले अनीश्वरवादी र अनात्मवादी र अनात्मवादी विचार दिएतापनि पूर्वजन्म, कर्म र कर्मविपाकमा विश्वास राख्ने धर्म दिनुभयो । मानव तथा धर्मको इतिहासमा वहाँले नै सर्वप्रथम मानवको स्थान दिनुभयो । “अत्ता हि अत्तनो नाथो, को हि नाथो परोसिया” भनेर मानवको व्यक्तिगत स्वाधीनताको नारा दिनुभयो । जाति, नस्ल, धेत्र, विचारवाद विश्वमा क्रान्ति गर्ने व्यवहारवादी धर्म वहाँले दिनुभयो । एकातिर व्यक्तिको स्वाधीनताको तिद्वान्त दिनुभयो भने अर्कोतिर सामूहिक जीवन बिताउने प्रेरणा अथवा संज्ञ-का रूपमा दिनुभयो ।

यसप्रकार भगवान् बुद्धले बुद्धत्व लाभ गरिसकेपछि ४५ वर्षसम्म अनवरतरूपमा सर्वमानव र सत्त्वको परम कल्याणको लागि कल्याणमित्र भई गाउँ-गाउँ, शहर-शहर जानुभयो । अविद्या र तृष्णाको माकुरोको जालमा जेलिएका मानवमा रहेका शान्ति, मंत्री, करणा, मुदिता, मुमुक्षुभावनाको अलख जगाउनुभयो । मानव-कल्याणार्थ एउटा अभियान नै चलाउन अर्हत, मिक्षुहरूलाई “चरथ भिक्खुवे चारिकं, बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय—” भनी धर्म प्रचारार्थ पठाउनुभयो । वहाँले मिक्षु-मिक्षुणीहरू, उपासक-उपासिकाहरूलाई ८४००० गाथाकी

उपदेश दिनुभयो; जुन माथाहरू विनय, सूत तथा अभिघम्म नामका तीनवटा पिटकमा संग्रहित छन्।

अन्त्यमा ८० वर्षको उमेरमा कुशीनगरको शालोद्धानमा अन्तिम सांस लिँदै निम्न अन्तिम उपदेश गर्नुभयो—“हन्ददानि भिक्खुवे ! आमन्त यामि बो ।

बय धम्मा संखारा, अप्पमादेन सम्पादेथ !”
अथात्—“भिक्खुहरू हो ! संसारका सबै दस्तुहरू,

संस्कारहरू नाशवान छन् भन्ने बुझी अप्रमादी भई गुणधर्म सम्पादन गर ।”

जुन दिन भगवान् बुद्धले महापरिनिवार्णलाई प्राप्त गर्नुभयो, त्यो दिन पनि बैशाखपूर्णिमाकै दिन थियो। यसरी जन्म, बुद्धत्व लाभ र महापरिनिवार्ण विसर्योग परेको बैशाखपूर्णिमा लुम्बिनी, बोधगया, सारनाथ र कुशीनगर झाँ पवित्र पावन बन्न मएको छ ।

समवेदना

जन्म — ने.सं. १०४३ — मृत्यु — ने.सं. १११५

ललितपुर बुद्धजयन्ती ट्रस्ट कमिटीका आजीवन सदस्य समाजसेवी, परम्परागत मूर्तिकार, वि. सं. २०५० सालको इन्द्रराज्यलक्ष्मी पुरस्कार-द्वारा पुरस्कृत वज्रराज शाक्यको निधनमा दिवंगत वहाँमा चिरशान्तिको कामना एवं शोकसन्तप्त परिवारमा समवेदना व्यक्त गर्दछ ।

बुद्धजयन्ती ट्रस्ट कमिटी
ललितपुर

धार्मिक आस्थामा किन प्रहार गईंछन् ?

-सागरमान बज्राचार्य

नेपाल टेलिभिजनले निति ०५२/१/१२ र निति ०५२/१/१६ का दिन “स्वयम्भूभगवान्त्व उत्पत्ति” सामक वृत्तचित्र प्रसारण गरेर बुद्ध, बौद्धधर्म र बोद्ध जातिको अबहेलना गरेको छ ।

बौद्धधर्मका विभिन्न जातकानाला, शितालेश्वर विष्णिक आदि ब्रह्मनुसारका बौद्धदर्शन र इतिहासलाई तोडमरोड गरी कपोलकल्पित तरिकाले भगवान् बुद्धलाई हिन्दूधर्मको एक प्रचारकका रूपमा वरिचब गराउने दृष्टिप्रयास उक्त वृत्तचित्रले गरेको बाइयो ।

बैशाख शुक्ल पूर्णिमाका दिन भगवान् बुद्ध (राजकुमार सिद्धार्थ) को जन्म भएको कारण हालसम्म सोही दिनलाई दिश्वयापीरूपमा “बुद्धजयन्ती” भनाउँदै आएको तथ्य जग जाहेर हुँदा हुँदै भगवान् बुद्धको जन्म माघ शुक्ल चतुर्दशीका दिन भएको भन्ने हास्यास्पद तर्क अधिक सार्वलाई कार्यक्रम निर्माताको बौद्धिक दिक्षालियापत नभनेर अरु के भन्ने ?

वृत्तचित्रको शीर्षक अनुसार स्वयम्भूभगवान्को उत्पत्ति का सम्बन्धमा देशमा विद्यमान पुरातात्त्वक इतिहास र धार्मिक आस्थामायि ने प्रहार गर्ने उद्देश्य उक्त वृत्तचित्रले लिएको पाइयो । यसे कम्ता स्वयम्भूभगवान्को उत्पत्तिको ऐतिहासिक तथ्यसँग निकट सम्बन्ध गाँसिएका “बज्राचार्य” समुदायलाई अपमानित गर्ने उद्देश्यले उक्त

समुदायलाई हिन्दूधर्म अन्तर्गतका तान्त्रिक, नाथसम्प्रदाय-अनुसार साङु र गृहस्थीको रूपमा जीविता गई आएका तमुदाय भनी अत्यन्त कपोलकल्पित र मनगढन्त कबा सो वृत्तचित्रको दोखो भागमा प्रसारण गरियो ।

अहिंसादादी बौद्धधर्मलाई बलिप्रथाको प्रसङ्गमा बाँडनु र ककुचउन्द बुद्धले भगवान् शिवसँग वरदान मागेको भनी कपोलकल्पित कबा प्रसारण नर्न लगाउने कार्बने बौद्धधर्म प्रति नेपाल टेलिभिजनको निष्ठत कस्तो रहेछ तर्फे तथ्य प्रमाणित गर्दछ ।

भसरी बर्तमान समयमा भाँचारञ्जेतमा देखापन-यालेका यस्ता विसंगतिले मुलुकको शासन, प्रशासनमा हावी भरहेका तत्त्वहरूलाई यस मुलुकमा विद्यमान धार्मिक सहिष्णुतालाई नष्ट गरी अन्य धर्मलाई कुलचेर भएपनि केबल “ब्राह्मणबाद” बाब्र लागू गर्न चाहन्छन् र मुलुकमा जातिगत विवेष र घृणा फैलाउने घड्यन्त गरिरहेका छन् भन्ने तथ्यसाई उजागर गरिरहेका छन् ।

अतः यस्ता बुद्धधर्मको परिणामस्वरूप हुने बा हुन सक्ने कुनैपरी प्रकारको विष्णोटनलाई रोकन सम्बन्धित निकायले सञ्चेतता अपनाई समयमै ध्यान पुन्याउनु अति अवश्यक ठहर्दछ ।

बैंगांड चात्तिकिंचि

बुद्धपूजा

२०५२ चैत्र २, काठमाडौं-

यहाँको आनन्दकुटीविहारमा पूर्णिमापिंडे संचालन हुने कार्यक्रमअनुसार बुद्धपूजा भएको बेला भिक्षु अश्वघोष महास्थविरले धर्मदेशना गर्दै पूर्णिमा, औंसी र छाउटमो आवि पर्वदिनहरूमा विहारहरूमा र उपासक उपासिकाका निवालहरूमा पूजा र धर्मदेशनाको आयोजना हुने भएको ने बुद्धधर्मका उपदेशहरू सुन्ने र हुनाउने अवसर प्राप्त भएको छ र ती तुनेका उपदेश ब्यब्हारमा पालन गर्न सकिएना बस्ता आयोजनाको उद्देश्य पूरा हुने हुङ्क नब दस्तुर हुन्याई परंवादी धर्म गरे जस्तो नाच हुङ्क ताकि त्वत्को फल नगर्थ्य हुनेछ भन्नुहुँदै बुद्धका पालामा भिक्षु तथा उपासक उपासिकाहरू आफै उदाहरण बनी समाज सुधार गरेका कुराहरूको उल्लेख गर्नुभयो। सो बेला ज्ञानवृद्ध बयोवृद्ध महास्थविर भिक्षु अनिरुद्धसमझ शीलप्रार्थना भएको थियो।

विहार समुद्घाटन

२०५१ चैत्र १४, काठमाडौं-

यहाँको बागबजार स्थित धर्मचक्रविहारको उद्घाटन माननीय स्वास्थ्य तथा अमनन्ती पद्धरत तुलाधरले गर्नुभयो। उद्घाटन भाषण गर्दै मन्त्री तुलाधरले भिक्षुहरू गाउँ गाउँ र जिल्ला जिल्लामा गई धर्मप्रचार गर्नुपर्ने र कहाँ कतै सामाजिक अन्याय भइरहेको बेला आफूले पनि न्यायोचित आवाज उठाउनुपर्ने कुरा बताउनुभयो। उक्त

विहारको माथिल्लो तलामा स्थापित चैत्यलाई भिक्षु-महालङ्घ र अनगारिकासङ्घबाट परिव्राण पाठ गरी प्रतिष्ठा गरियो। भिक्षु सुदर्शन महास्थविरको सभापति-त्वमा भएको सो समारोहमा केन्द्रीय दायकपरिषद्का अध्यक्ष एवं उक्त विहारका सचिव बखतबहादुर चित्रकार-द्वारा स्वागतमन्तव्य दिइएको सो बेला विहारका उपाध्यक्ष आशाभाइ तण्डुकारले आपना दिवंगत पिताको नाममा विहार बनाउन बागा उपलब्ध गराउने अवसर भएको मा सन्तोष व्यक्त गर्नुभयो। साथै लक्ष्मीकृष्ण ज्ञानवृद्धले विहारको माथिल्लो तला निर्माणार्थ आफूले रहेओम गर्न पाएको मा खुशी व्यक्त गर्नुभयो। सो बेला विहारका अध्यक्ष पूर्णकाजी तुलाधरले धन्यवादज्ञापन गर्नुभयो।

महापरिव्राण संपत्ति

२०५१ चैत्र ३, ललितपुर-

अनगारिका सुशीला प्रदर्जित हुनुभएको ५० वर्ष पूरा भएको र जन्मले ८० वर्ष पुगेको उपलक्ष्यमा ज्ञातिबन्धु तथा विश्वशान्तिको कामनार्थ भिक्षुमहासङ्घद्वारा अहोरात्र पवित्र महापरिव्राण सम्पत्ति भयो। २६ वर्षको उमेरमा प्रदर्जित भई परिवर्ति सद्भासा कोविद उपाधिद्वारा विभूषित, परियतिशिक्षामा लामो समयसम्म अध्यापनरत एवं अनगारिका सङ्घका अध्यक्ष रहनुभएका बहालाई विभिन्न भइसक्नुभएका अनगारिका सुशीलासम्बन्धी सो कार्यक्रममा

तारेमान् भजनसङ्घं र स्वयम्भू ज्ञानमाला भजनखलः-
द्वारा भजन प्रस्तुत गरिनुका साथे बुद्धिष्ठ महास्थविर
द्वारा धर्मदेशना सुश्री अभिमता धाख्वाःबाट अनगारिका
सुशीलाको परिचय समेत गरिएको सो बेला अनगारिका
सुशीलाले भन्नु भयो— “भगवान् बुद्धले उपदेश दिनुभए-
अनसार संसारमा मानिसलाई जन्म दिने अतीत आमा-
बाबुहरू अनगिन्ती हुन्छन् र ती आमाबाबुहरू कुन गतिमा
छन् भन्न सकिँदैन । बहाँहरूको स्मरण गरी पुण्यदान
दिनु हात्रो कर्तव्य हो ।” भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर-
बाट पनि धर्मदेशना भएको सो परिवाणमा प्रबन्धक
हेराकाजि सुइकाःसहित सबै सहयोगीहरूलाई धन्यवाद
स्थापन गरिएको थियो ।

ज्ञानमाला महासङ्घ नेपालको स्थापना

२०५१ चैत्र २१, काठमाडौँ-

स्थानीय सङ्घाराम भिक्षु तालिमकेन्द्रमा भिक्षु महा-
नाम महास्थविरको सभापतित्वमा भिक्षु कुमार काश्यप
महास्थविरसमक्ष पञ्चशील प्रार्थना र ज्ञानमाला शील
भजनगरी गत वर्ष ज्ञानमाला राष्ट्रिय सम्मेलनद्वारा
एकदिने गोष्ठीको रूपमा संपन्न भयो । भिक्षु महानाम-
द्वारा उद्घाटित सो समारोहमा सचिव किरणकुमार
जोशीबाट स्वागतमन्तव्य र प्रा० सुवर्ण शावयबाट गोष्ठीको
उद्देश्यबाटे प्रकाश पारिएको थियो भने कोषाध्यक्ष
शान्तकुमार चित्रकारबाट धन्यवादस्थापन भएको थियो ।
उक्त गोष्ठीमा विभिन्न ज्ञानमाला सङ्घहरूद्वारा प्रस्तुत
गरिएको तथा स्वयम्भू ज्ञानमाला भजनखलःद्वारा प्रस्तुत
गरिएको प्रस्तावमाथि विस्तृत छलफल गरी ‘ज्ञानमाला
महासङ्घ’ संस्थापन गरियो । यस महासङ्घ दर्ता गर्ने र
स्थायी समितिका लागि कार्य गर्न १७ सदस्यीय

तदर्थसमिति र ७ सदस्यीय विधान मस्योदन समिति
तथा द सदस्यीय सल्लाहकार समिति गठन गरियो । सो
अनुसार गठन गरिएको तदर्थ समितिमा अः यक्ष शान्त-
रत्न शाक्य, उपाध्यक्ष द्वयमा प्रा० सुवर्ण शाक्य तथा
कृष्णप्रसाद शाक्य, सचिव र सहसचिवमा किरणकुमार
जोशी तथा पत्रकार धर्मरत्न शाक्य, कोषाध्यक्ष र
सहकोषाध्यक्षमा शान्तकुमार चित्रकार तथा सपना शाक्य
तथा सदस्यहरूमा दिव्यरत्न तुलाधर काठमाडौं, पुष्परत्न
शाक्य भक्तुर, सोम वज्राचार्य पोखरा, विमलबहादुर शाक्य
बुटवल, मोहनप्रसाद शाक्य विराटनगर, धर्म रत्न शाक्य
त्रिशूली, प्रेमबहादुर शाक्य काठमाडौं, केशव वैद्य
बनेपा, प्रेमलाल तुलाधर धनगढी र शुक्राम महर्जन
कीतिपुर रहनुभएको छ । यस्ते धर्मानुशासक भिक्षु
अश्वघोष महास्थविर रहनुभएको सल्लाहकार समितिमा
लोकदर्शन वज्राचार्य, भुवनलाल प्रधान, रत्नबहादुर
तिण्डुकार तिलकमान गुभाजू, बुद्धराज शाक्य, विष्णुदेवी
श्रेष्ठ र चिनियाल वज्राचार्य रहनुभएको छ । यसे गरी
विधान मस्योदा समितिमा लोकदर्शन वज्राचार्य, प्रा०
सुवर्ण शाक्य, शान्तरत्न शाक्य, किरणकुमार जोशी,
कृष्णप्रसाद शाक्य, विमलबहादुर शाक्य र पुष्परत्न शाक्य
रहनुभएको छ ।

भिक्षु मैत्री उपचार पाठ लुम्बिनी बुद्धनगरमा

२०५२ बैशाख २८, काठमाडौँ-

अन्तर्राष्ट्रिय बौद्धसमाज बुद्धनगर लुम्बिनीका संस्थापक
एवं अध्यक्ष भिक्षु मैत्रीको जीप दुर्घटनामा परी खुट्टामा
गम्भीर चोटपरी घाइते भई लुम्बिनी अञ्चल अस्पताल
बुटवलमा उपचार गरी केही दिनपछि काठमाडौं स्थित
एभरेष्ट नर्सिङ्ग होममा बायाँ खुट्टाको अप्रेशन गरिएको

थियो । अप्रेशनमा घुँडामुनिको नलिहाड भाँचिएर धसिएको मा किलाको हाड निकाली धसिएको हाडलाई उचालेर त्यही किलाको हाड थपेर त्यस हाडलाई पहिलेकै रूपमा ल्याई पेज कसेर उपचार गरिएको थियो । खुटामा पूरा प्लाष्टरगरी छ हता आराम गर्नुपर्ने चिकित्सकको सल्लाहश्रुत्युसार वहाँ आनन्दकुटीविहारमा रहनुभई हाल लुम्बिनी, बुद्धनगरमा रहनुभएको छ । सोही दुर्घटनामा परी फ्रायब्चर भई खुटामा प्लाष्टर गरिएकी वहाँकी कुपू शान्ति शाक्य पनि उपचार पश्चात् लुम्बिनी बुद्धनगरमा रहनुभएको छ ।

रजतजयन्ती

२०५२ वैशाख ६, काढमाडौं-

नेपाल बौद्धसमाजको रजतजयन्ती समारोह सर्वोच्च नेता गणेशमार्नसिंहको प्रमुख आतिथ्य र राजभरिवद्का सभापति धनेन्द्रबहादुर सिंहको सभापतित्वका विविध कार्यक्रमका साथ सम्पन्न भयो । मिक्कु कुमार काश्यप-समक्ष शीलप्रार्थना र लामगुहलोप्साड पालदेवको बुद्ध-पूजाद्वारा शुरूभएको सो समारोहमा समाजका संस्थापक एवं संरक्षक प्रेमबहादुर शाक्यद्वारा स्वागतमन्तव्य र सुवर्ण शाक्यद्वारा धन्यवाद जापन भएको थियो । ‘शान्तिको लागि धर्म’ विषयमा आधारित गरी भू. पू. मन्त्रीहरू डा. केशरजंग रायमाझी, अच्युतप्रसाद रेखमी र वरिष्ठ नेता विष्णुबहादुर मानन्दरले मन्तव्य व्यक्त गर्नुभएको थियो । संगीतकार श्रीराम आचार्यबाट बौद्धगान भएको सो समारोहको उद्घाटन प्रमुख अतिथि गणेशमान सिहद्वारा दियो प्रज्वलन गरी उद्घाटन गरियो ।

अस्थिधातु प्रदर्शन

२०५२ वैशाख २ गते, रुपन्देही—

अन्तर्राष्ट्रिय बौद्धसमाज लुम्बिनीले चंचपूर्ण माका दिन स्थानीय बुद्धविहार रहेको आपने कार्यालयअग्र, डि एक समारोहका साथ भगवान् बुद्धको अस्थिधातु प्रदर्शन गरियो । चंचपूर्णमा लुम्बिनी र त्यसवरपरका स्थानीय व्यक्तिहरूको ठूलो पर्व हो । त्यसबेला लुम्बिनी स्थित मायादेवीको मन्दिरमा असंघ भक्तजनहरू ओइरिई पूजा गर्ने गरिन्छ । धेरेजसो बौद्ध इतर नै त्यसबेला यात्रुको रूपमा पूजा गर्न आउने हुन्छ । उनीहरूको बुद्धप्रति आस्था रहेर पनि बुद्ध र बुद्धमन्त्रप्रति ज्ञान कम रहेको देखिन्छ । त्यस्तो बेला बौद्ध गतिविधि र बौद्धक्रियाकलाप सञ्चालन गरी कार्य सञ्चालन गर्नु ज्यादै उपयुक्त रहेको छ । सोही अनुकूल सञ्चालित उक्त धातु प्रदर्शनका दिन भिक्षु उपतिस्स-समक्ष शील प्रार्थना भई बुद्धपूजा सञ्चालित भएको थियो । अनगारिका चन्द्रशीला समेतको उपस्थिति रहेको सो बेला काठमाडौंबाट जानुभएका सुवर्ण शाक्यले बुद्धको अस्थिधातुको परिचय र नेपालमा बुद्धअस्थिधातु-को इतिहासबारे प्रकाश पार्नुभएको थियो ।

समाजका संस्थापक एवं अध्यक्ष भिक्षु मैत्रीद्वारा सञ्चालित विहार र निशुल्क स्वास्थ्य इलनिक रहेको त्यस ठाउँमा भएको पहिलोपटको अस्थिधातु प्रदर्शनमा वहाँको जीप दुर्घटनामा घाइते भएको कारण वहाँ अनु-पस्थित रहनुभएको थियो । सो अस्थिधातु श्रीलंकाबाट वहाँसहितको प्रतिनिधिमण्डलबाट ल्याइको थियो । ★

मक्को ग्रिट (सुजी)

केटाकेटीहरूको लागि बिहान दिउँसोको मिठो खाजा षकोडा
मक्को सुजीको, परिकार के युवा के बूढा ? सबैको लागि उत्तिकै पोषिलो
मक्को बसिनो सुजी १५ / सम्म दालमा मिसाई पकाउँदा

इनै स्वादिलो हुने ।

सम्पर्क: सिद्धार्थ खाद्य उद्योग (प्रा) लि.

ठैहिटी । कोन : २२१८२५

(हीरालाल बहुमुखी स्याम्पसअगाडि)

मैत्री शिशु विद्यालय, छाउनी

२५३६ औं बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा

हादिक शुभकामना व्यक्त गर्दछ ।

साथै यो एक आवासीय प्राइमरी स्कूल हो जहाँ स्वदेशी र बिदेशी अनुभवी शिक्षकहरूद्वारा पठन पाठन हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रीय स्तरमा अनुभवी बालविशेषज्ञहरूद्वारा नर्सरी र के. जी. देखि योग्य तालिम दिइन्छ । आपना बाल-बालिकाहरूको आपनो संस्कृति तथा युगसुहाउँदो भविष्यका लागि यो स्कूल तपाईंहरूको स्वागत गर्दछ ।

फोन:- २७०६१४, २६०६७५

प्रिन्सिपल

मैत्री शिशु विद्यालय

२५३९ औं बुद्धपूर्णिमाको पुनीत उपलक्ष्यमा समर्त

प्राणीको शान्ति तथा समद्विको लागि

मञ्जलमय श्वभ-कामना !

सुप्रिम इलेक्ट्रॉक प्र० १०

फोन नं.: - २२२०३६, २२३३२१

६/६४, धर्मपथ, काठमाडौं ।

२५३९ सौ बुद्ध जयन्तीको उपलक्ष्यमा
सबैमा हार्दिक शुभकामना ।

क्यो फाईवरग्लास उद्योग प्रा० लि०
फाईवरप्लाष्ट उद्योग प्रा० लि०

क-१/१०८ त्रिपुरेश्वर

काठमाडौं, नेपाल

कार्यालय : २३१९६९ फोन : कारखाना : २१२८२९
२१५१६४ |
फ्याक्स : २२६००७

*We Extend Our Hearty greetings
On the Auspicious Day of
Lord Buddha's birth
Enlightement and mahaparinirvana*

GEM HOUSE

*The Precious and Semi-precious Stones
Traditional Jewellery*
**HOTAL SOALTEE HOLIDAY INN
CROWNE PLAZA
Shopping Arcade,
Kathmandu, Nepal**

जन्म, सम्बोद्धिलाभ तथा महापरि
निर्वाण शान्ति नायक गौतम
बुद्धको वैशाख पूर्णिमाको
उपलक्ष्यमा हार्दिक शुभ
कामना व्यक्ति गर्दछौं।

मानवको रत्न प्रज्ञा हो । त्यसैले ।
आपना नानीहरूलाई शिक्षाको
प्रज्ञारूपी रत्नद्वारा विभूषित
पार्नुहोस् । सेवाको लागि
तत्पर छौं ।

आनन्दकुटी विद्यापीठ
परिवार

फोन नं. : २७१४९९, २७२०६३,
२७२१६३

The Direct Flight to
SHANGHAI & OSAKA

from

KATHMANDU

Every Sunday and Wednesday

For Detail Information please contact your travel agent or

**Royal Nepal
Airlines**

RNAC Building, P.O. Box 401, Kathmandu, Nepal. Tel : 220757, Fax: 977-1-225348

प्र.जि.अ.का. दर्ता नं. ३४/०३४/३५

म.क्षे.हु.नि.द.नं. १६/०५०/५९

घ.उ.दर्ता नं. १५४८४/९८७/-

आ.द.नं. १४/२०४७/४८

जोरगणेश स्टील फर्निचर JORGANESH STEEL FURNITURE

ट्रेडमार्क

शाखा शो रुम : ओमबहाल, जोरगणेश
काठमाडौं। फोन : २२३६०८

फैक्ट्री : भ.पु.जि. गड्ढाघर, नेपाल।

फोन : ६१२१६९

महामानव भगवान् बुद्धको जन्म, सम्बोधिलाभ तथा
महापरिनिर्वाण दिवसको उपलक्ष्यमा

— शुभकामना —

आपनो पसिनाले कमाएको
पैसा खेर नफालनुहोस्। यस
जोरगणेश स्टील फर्निचरले अन्य
स्टील दराजहरू भन्दा सस्तो र
बलियो दराज उत्पादन गर्दछ।
अनुभवी मिस्त्री र असली सामानबाट
उत्पादन भएको एकमात्र स्टील फर्निचर

मौकाको फाइदा उठाई आपनो पैसा बचाउनु होस्।